

SAKSBEHANDLER
Øystein Hagland

VÅR REF.
24/01059-23

DERES REF.

VÅR DATO
12.11.2025

DERES DATO

postmottak@ra.no
www.riksantikvaren.no

Se mottakerliste

Unntatt offentlighet jfr

Forslag til fredning av område på og rundt Bergenhus festning, Sverresborg og Skuteviken i Bergen kommune

Bergenhus festning Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Vi viser til tidligere utsendt melding om oppstart av fredning datert 15.04.2024. På grunnlag av dette foreslår Riksantikvaren å frede et område på og rundt Bergenhus festning og i Skuteviken i Bergen.

Vi ber om at eventuelle merknader til forslaget sendes Riksantikvaren innen 01.02. 2026

Bergen havn er en levende havn, som har vært i utvikling gjennom alle år. Riksantikvaren er kjent med foreliggende planer for havnevirksomhet og sjøfront. Vi imøteser dialog og konkrete forslag til hvordan disse kan forenes med behovene for beskyttelse av kulturmiljøet, fram til endelig vedtak.

Fredningens betydning for eksisterende vern

Fredningen innebærer ingen endring i fredningsstatus for automatisk fredete kulturminner i området eller for skipsfunn, jf. kulturminneloven kap. II og IV, eller kulturminner fredet ved vedtak eller forskrift jf. Kulturminnelovens kap. V, §§ 15 og 22a.

Forslag til vedtak om fredning

Med hjemmel i lov om kulturminner (kml) av 9. juni 1978 nr. 50 § 19 foreslår Riksantikvaren fredning av områder på og rundt Bergenhus festning og i Skuteviken etter kml § 19.

Kulturminnelovens §19

Kulturminnelovens §19 brukes for å frede et område rundt et fredet kulturminne og skipsfunn som nevnt i § 14 så langt det er nødvendig for å **bevare virkningen av kulturminnet i miljøet** eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

Formålet med fredningen

Formålet med fredningen etter § 19

Fredningen av området på og rundt Bergenhus festning og i Skuteviken skal bidra til å:

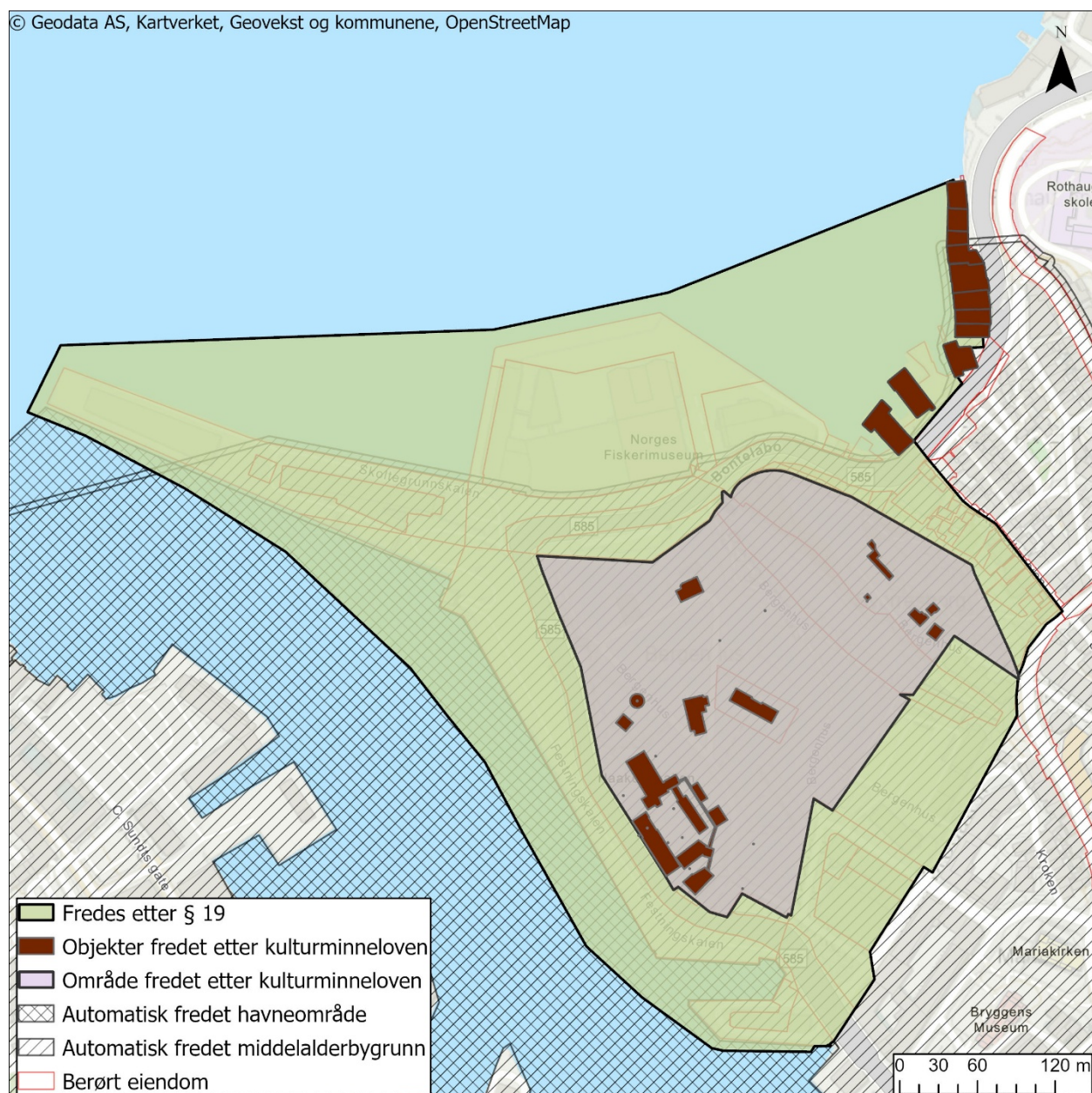
- bevare virkningen av Bergenhus festning og sjøbodene i Skuteviken¹, kulturmiljøet de utgjør i landskapet og miljøet.
- beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til kulturminnene, kulturmiljøet og landskapet.
- sikre allmenn tilgjengelighet i og rundt Bergenhus festning og byfjorden, slik at festningen og området rundt inngår som møteplasser, rekreasjonsområde og

¹ Bergenhus festning Kulturminne-id 100764 1-22 og 87123 herunder Håkonshallen kulturminne-id: 87123-1, Portkastellet kulturminne-id 87123-2 Rosenkrantzårnet Kulturminne-id 87123-3 og Sverresborg kulturminne-id 100764-22 samt sjøbodene i Skuteviken kulturminne-id 87157 1 -11

miljøgode, som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Omfanget av fredningen

Fredningen omfatter kulturminnet og området som er opplistet og avmerket på kartet nedenfor:

Fredningen etter kulturminneloven § 19 omfatter:

Området på og rundt Bergenhus festning, slik som de deler av festningen som ikke ble forskriftsfredet i 2006, samt omgivelsene i land og til vann. Følgende eiendommer er omfattet av fredningen:

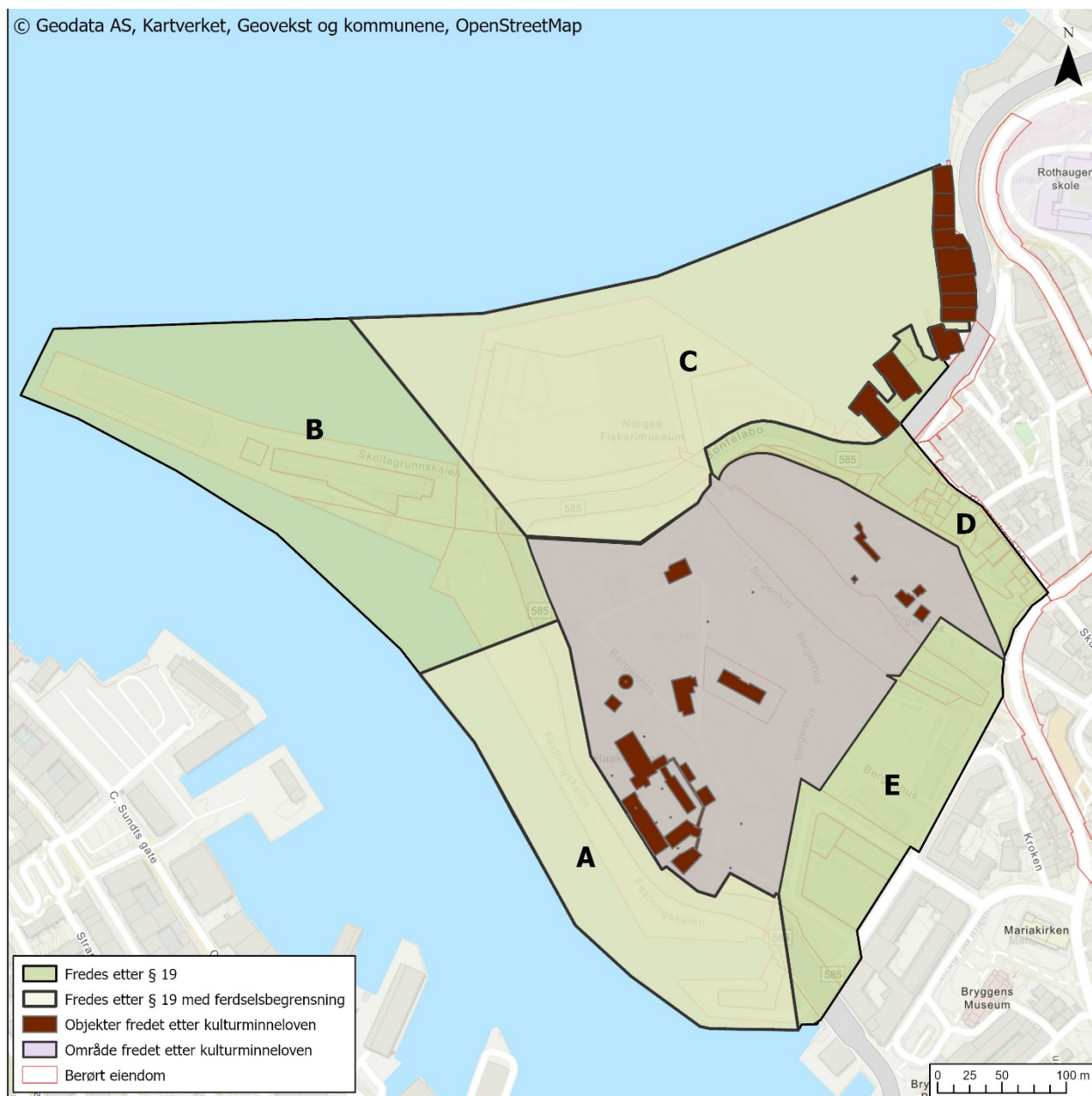
Gnr./bnr. 167/518, 167/543, 167/546, 167/603, 167/804, 167/827, 167/829, 167/831, 167/833, 167/836, 167/838, 167/840, 167/842, 167/843, 167/845, 167/853, 167/854, 167/855, 167/860, 167/861, 167/863, 167/872, 167/874, 167/875, 167/876, 167/877, 167/878, 167/879, 167/894, 167/895, 167/896, 167/897, 167/898, 167/899, 167/900, 167/901, 167/902, 167/903, 167/904, 167/905, 167/906, 167/907, 167/908, 167/909, 167/910, 167/911, 167/912, 167/1059, 167/1565, 167/1572, 167/1685, 167/1686, 167/1717, 167/1734, 167/1738, 167/1737, 167/1736, 167/1735, 167/1743, 167/1744, 167/1746.

Ferdselssoner i fredningsområdet

Innenfor området som fredes er det opprettet to soner med ferdselsbegrensinger som vist på kartet under.

Formålet med ferdselssoner

Formålet med bestemmelser for ferdsel i deler av området omtalt som sone A og C er å sikre opplevelsesverdien av Håkonshallen, Portkastellet, Rosenkrantzårnet og festningen samt Skuteviksbodene, slik at kulturminnene kan oppleves utenfra, herunder sjøsiden og relasjonen mellom kulturminnene, landskapet og miljøet rundt kan forstås.

Sone A

Sone A strekker seg fra Bradbenken og over deler av festningskaaien til Vestre sortieport. Videre strekker sonen seg fra plattformen over den gjenmurte porten i retning den fredete Tollboden på andre siden av Vågen.

Sone C

Sone C strekker seg fra Nordpyntens bastion over Skuteviken til og med eiendomsgrensen nord for Skuteviksboder 19, gnr./bnr. 167/885. Siktsonen strekker seg over eiendommen Bontelabo og fra de fredete sjøbodene i Skuteviken mot byfjorden.

Bestemmelser i kulturminneloven som gjelder for de fredete kulturminnene

Fredningsbestemmelsene gjelder for det fredete kulturminnet og området slik dette er beskrevet i fredningsomfanget ovenfor. I tillegg til fredningsbestemmelsene under, gjelder kulturminneloven §§ 8, 14, 15 a, 16, 17, 18, 19 tredje ledd 21 og forskrift om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven. Bestemmelsene er utformet i samsvar med fredningens formål.

Forslag til bestemmelser etter kulturminneloven § 19

1. Tiltak som ikke er tillatt

Disse bestemmelsene skal bidra til å ivareta de kulturhistoriske verdiene i kulturmiljøene på Bergenhus festning og i Skuteviken.

Innenfor det fredete området skal det ikke foregå virksomhet, eller ferdsel som kan motvirke formålet med fredningen.

Eksempel på tiltak som ikke er tillatt innenfor det fredete området:

- a) Å oppføre nye bygninger og anlegg
- b) Å oppføre nye faste konstruksjoner og installasjoner
- c) Å oppføre nye kaianlegg eller utvide eksisterende kaianlegg
- d) Å gjøre endringer på eksisterende byggverk som motvirker formålet med fredningen

2. Tiltak som ikke krever dispensasjon

Fredningen er ikke til hinder for:

Vanlig vedlikehold og ordinær skjøtsel

- a) For bygninger

Med vanlig vedlikehold av byggverk menes rutinemessig arbeid for å opprettholde tilstanden.

- b) For tekniske installasjoner/infrastruktur:

Med vanlig vedlikehold av tekniske installasjoner og infrastruktur menes rutinemessig arbeid som bidrar til å opprettholde tilstanden.

- c) For grøntområde/uteområde:

Med ordinær skjøtsel av grøntområde/uteområde menes rutinemessig arbeid som er nødvendig for å opprettholde en ønsket tilstand og hindre forfall.

2. Særskilt regulering av ferdsel

Riksantikvaren vurderer at det er behov for å regulere den fysiske og visuelle påvirkningen havnevirksomheten har på de fredede kulturminnene. Vi utdyper dette i begrunnelsen i senere avsnitt. Fredningsforslaget har to alternative bestemmelser for ferdsel innspill, som vi ber partene ta stilling til i høringen. Alternativene innebærer at anløp av større fartøy som hovedregel skal skje på Skoltegrunnskaien av hensyn til kulturmiljøet. Fartøy som ikke har negativ virkning på kulturmiljøet kan legge til i hele fredningsområdet.

Alternativ 1

Fredningsområdet i havnen er delt inn i ulike soner. Anløp av fartøy med største høyde på skrog og overbygg på inntil 11 meter (moh) tillates til enhver tid i hele fredningsområdet. Master, skorstein, og mindre navigasjonsinstallasjoner som stikker over den angitte høyden omfattes ikke av høydebegrensingen.

Som hovedregel skal anløp av fartøy med høyde på skrog og overbygg over 11 meter skje på Skoltegrunnskaien (sone B).

Bestemmelsen vil åpne for relativt store fartøy, som f.eks. seilskip, mindre og mellomstore passasjerfartøy, store fiskefartøy mv.

Dersom det ligger fartøy til kai ved Skoltegrunnskaien tillates følgende:

- a) I sone A: Anløp av fartøy med skrog eller overbygg som er høyere enn 11 meter (moh) tillates med inntil ett anløp i uken med liggetid inntil 16 timer per anløp.
- b) I sone C: Anløp av fartøy med skrog eller overbyggsom er høyere enn 11 meter(moh) tillates med inntil to anløp i uken med liggetid inntil 16 timer per anløp.

Alternativ 2

Fredningsområdet i havnen er delt inn i ulike soner. Anløp av fartøy under 24 meters lengde tillates til enhver tid i hele fredningsområdet.

Bestemmelsen innebærer at f.eks. større lystfartøy, mindre og mellomstore fiskefartøy, passasjerfartøy skips under 24 meter og 12 passasjerer vil kunne legge til i hele området. Regelen tar utgangspunkt i en sertifikatklasse regulert i: Forskrift om fartøy under 24 meter som fører 12 eller færre passasjerer.²

Dersom det ligger fartøy til kai ved Skoltegrunnskaien tillates følgende:

- a) I sone A: Anløp av fartøy lenger enn 24 meter tillates med inntil ett anløp i uken med liggetid inntil 16 timer per anløp.

² <https://lovdata.no/forskrift/2020-01-14-63>

b) I sone C: Anløp av fartøy lenger enn 24 meter tillates med inntil to anløp i uken med liggetid inntil 16 timer per anløp.

Unntak og tilpassing

Ferdselsbegrensningene gjelder ikke for kongeskip, forswarets kampfartøy, flåtebesøk i fredstid og anløp av skip under øvelse og på oppdrag i krise, som følge av havnens funksjon som beredskapshavn, forutsatt at det ikke innebærer akutt fare for skade på kulturmiljøet. Det samme gjelder anløp og aktiviteter med historiske fartøy som vil gi opplevelsesverdi til de fredede kulturminnene.

I en overgangsperiode vil fylkeskommunen kunne dispensere fra hele eller deler av ferdselsbegrensningen.

4. Disposisjon fra fredningen

Fylkeskommunen kan i særlig tilfelle gi tillatelse til tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i området som beskytter de fredete kulturminnene og kulturmiljøet.

Eksempler på tiltak det normalt skal gis disposisjon for:

- Etablere, vedlikeholde og fjerne navigeringsinstallasjoner
- Drift av infrastruktur som elektrisitet, vann og avløp.
- Mudring, men tiltaket krever også disposisjon der området er automatisk fredet sjøbunn.
- Oppsetting av gjerder og skilt til sikring av publikum og formidling av kulturmiljøet.
- Tiltak for allmenn tilgjengeliggjøring av området som miljøgode, herunder mindre, lette bygg og installasjoner av midlertidig art.
- Tiltak som sikrer kulturmiljøet mot naturskader f.eks. som følge av havstigning

Listen er ikke uttømmende. Vær oppmerksom på at tiltak i grunnen kan kreve disposisjon fra automatisk fredning i tillegg til denne områdefredningen. Vi viser til at mer informasjon om disposisjon, vedlikehold og skjøtsel finnes i Riksantikvarens retningslinjer for disposisjonsbehandling (se [Riksantikvarens nettsider](#)).

Tiltak som eier har fått disposisjon til etter kulturminneloven, vil i enkelte tilfeller også kreve tillatelse etter plan- og bygningsloven. Eier må avklare dette med kommunen i den enkelte saken. F.eks. er området Skuteviken i dag underlagt et særskilt vern etter plan- og bygningsloven, jf. Reguleringsbestemmelser plannr. 5810000. Bystyrevedtak 25.04. 1988.

Forvaltnings- og skjøtselsplan

I samarbeid med fylkeskommunen kan eier lage en forvaltnings-/skjøtselsplan for det fredete kulturminnet og det fredete området. Forvaltnings-/skjøtselsplanen skal rulleres ved behov.

Begrunnelse for forslag om fredning etter § 19

Riksantikvaren kan med hjemmel i kulturminneloven § 19 frede et område rundt et fredet kulturminne, så langt det er nødvendig, for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller for å verne vitenskapelige interesser som knytter seg til det. Det er tilstrekkelig at ett av vilkårene er oppfylt for å kunne vedta fredning.

Riksantikvaren foreslår å frede et område rundt Bergenhus festning og Skuteviksbodene for å bevare virkningen av kulturminnene i miljøet, og for å beskytte de vitenskapelige interessene som knytter seg til de fredete kulturmiljøene.

Begrunnelse for omfang

Riksantikvarens har ved vurdering av omfanget av fredningen sett til tidligere forvaltning i området, fredninger og høringsinnspill i den forbindelse. Vi har også sett til områdefredningen som ble varselet i 2004 samt planer og mulighetsstudier for området. Fredningsomfanget omslutter kulturmiljøet på Bergenhus, og ivaretar relasjonen og samspillet til kulturmiljøene i Skuteviken, Vågen og Byfjorden. Omfanget vil ivareta opplevelsen av kulturmiljøet og de vitenskapelige interessene på en hensiktsmessig måte.

Riksantikvaren varslet fredning i 2004 og argumentert da for en mindre omfattende områdefredning enn den som nå foreslås. Utvidelsen skyldes en ny vurdering av kulturmiljøets verdier og sårbarhet, som inkluderer økt vektlegging av landskapet, relasjonen til øvrige kulturmiljø, befolkningens rettighet til kulturmiljøet (Farkonvensjonen) og risiko for tap av kulturmiljøverdier.

Begrunnelse for bestemmelser knyttet til ferdsel

Befaringer og tilgjengelig bildemateriell viser at virksomhet på land og havnevirksomhetens omfang hindrer opplevelsen av kulturmiljøene og er i konflikt med det foreslåtte fredningsformålet. Riksantikvaren foreslår derfor at virksomhet og ferdsel reguleres i området slik at opplevelsen og sammenhengen mellom de fredete kulturmiljøene ivaretas. Forslaget til bestemmelser tar utgangspunkt i høyder på kulturminnene og opplevelsen av og fra disse. Byggehøyder i fredningsområdet har lenge vært regulert av hensyn til festningen. Teknologisk utvikling med stadig større og høyere skip medfører at det er nødvendig med bestemmelser knyttet til anløp. Ferdselsbestemmelsen skal sikre likebehandling av aktivitet på land og sjø i fredningsområdet.

Bergenhus festning – fredet kulturmiljø

Et maktsenter

Bergenhus og Sverresborg utgjorde det kongelige og kirkelige maktsenteret i Norge i middelalderen. Bergenhus omfatter kulturminner som Håkonshallen, Rosenkrantzårnet og festningsverkene. I tillegg finnes både synlige og ikke-synlige rester etter anlegg fra middelalderen, som kirker, klosteranlegg, borg- og festningsanlegg, kongsgård og

bispegård. Bergenhus og Sverresborg er et unikt kulturmiljø i Norge, med bygninger og anlegg som spanner over et tidsrom fra middelalder og frem til 1900-tallet. Samlet sett utgjør dette et helhetlig kulturmiljø som har nasjonal verdi, og som representerer viktige kilder til kunnskap og opplevelse av vår historie og som er sårbare for endringer.

Bergens posisjon i Norge ligger i Vågen

Bergenhus festning og innseilingen til Vågen har vært, og er viktig for å forstå Bergens utvikling og posisjon i Norge. Kontakten med Vågen og byfjorden er avgjørende for å forstå festningen som maktsenter i middelalderen, og som forsvarsverk fra tidlig nytid frem til siste halvdel av 1800-tallet, da festningen mistet sin primære funksjon som forsvarsverk og gikk over til å fylle administrative og utdanningsfunksjoner for Forsvaret.

Et nasjonalmonument allerede i 1840

Bergenhus ble "gjenoppdaget" som kulturminne og forstått og omtalt som nasjonalmonument allerede på 1840-tallet. Kunstneren J. C. Dahl tilskrives gjenoppdagelsen av Håkonshallen. Han forsøkte sammen med Lyder Sagen å få hallen restaurert, og flere av tidens store skikkelser har skrevet om Håkonshallen - som for eksempel Andreas Munch og Henrik Wergeland. På det tidspunktet fantes det ikke lovhjemmel for vern av kulturminnene på Bergenhus. I 1872 kom den første antydningen til vern i form av at Arme departementet innførte meldeplikt for ingeniør detasjementene til Fortidsminneforeningen, dersom det skulle gjøres endringer på Akershus slott, Håkonshallen, Rosenkrantzårnet eller kongsgården i Trondheim.

Gjennom siste halvdel av 1800- tallet og hele 1900-tallet har festningen vært gjenstand for forskning, utgravninger, tilbakeføringer og istandsettinger. Den funksjonelle og visuelle kontakten mellom festningen og byfjorden har tidligere vært forsøkt sikret med flere virkemidler, med begrunnelse i militære formål så vel som kulturhistoriske behov.

Håkonshallen og de øvrige delene av Bergenhus festning som stammet fra middelalder ble fredet ved lov av 13. juli 1905 om fredning og bevaring af fortidslevninger. Vern av de yngre delene av festningen var på det tidspunktet ikke aktuelt. I forbindelse med arbeidet med bygningsfredningsloven i 1920 ble det besluttet at kulturminner i statens eie ikke skulle fredes, da det ble vurdert overflødig. Statlig eide kulturminner ble listeført i Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring (Fortidsminneforeningens) årsberetning for årene 1933 og 1934. Håkonshallen og Rosenkrantzårnet er omtalt i årsberetningen for 1933 i kapittelet statens gamle bygninger, nasjonalmonumenter, mens selve Bergenhus festning er omtalt i kapittelet festninger og andre militære bygninger i årboken for 1934.³

³ Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring (Fortidsminneforeningens) årsberetning for 1933 ss.48-52 og Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring (Fortidsminneforeningens) årsberetning for 1934 ss.110-115. Oslo 1935.

Eksplisjonsulykken i Vågen 20. april 1944 påførte festingen betydelige skader, men det ble raskt besluttet at den skulle bygges opp igjen. Arbeidet ble offisielt avsluttet i 1971 og tilsynskomiteen for Bergenhus med omgivelser ble opprettet samtidig. Selv om lovverket tidligere manglet mulighet for å frede området rundt festningen, så sørget tilsynskomiteen for at området ble forvaltet strengt av hensyn til kulturmiljøet.

Statlige verneplaner

I St. meld. Nr.54 (1992-1993) Nasjonale festningsverk, behandles kultur og miljøaktivitetene på festningene som ble forvaltet av Forsvarsdepartementet. Meldingen hadde som mål å danne grunnlag for samspill mellom Forsvaret og det sivile samfunnet.⁴ Målene i Stortingsmelding nr. 54 nasjonale festningsverk ble stadfestet i St.meld. nr. 33 (2008–2009) «Kultur å forsvare».⁵ Stortingsmelding 54 ble grunnlaget for Forsvarets arbeid med Landsverneplaner og fredningen av festningene og andre viktige kulturminner i forsvarssektoren. Verneplanen for Bergenhus fra 1996 var den første av Forsvarets verneplaner.

Initiativer til vern og salg

I forbindelse med beslutningen om at Bergenhus festning skulle fredes ved forskrift i 2004, ble det også meldt oppstart av områdefredning for et område på og rundt festningen, og tilsynskomiteen ble nedlagt. Bergenhus festning ble fredet ved forskrift i 2006. Av ulike årsaker ble ikke områdefredningen ferdigstilt, men stilt i bero.

Riksantikvaren har i forbindelse med ny oppstart av fredningssaken vurdert omfanget som ble varslet i 2004. Dette omfanget fremstår som for lite til å ivareta formålet med fredningen for deler av området. Det gjelder særlig mot Vågen, Byfjorden og Skuteviken.

Staten har hatt en restriktiv tilnærming til tiltak og aktivitet i området som foreslås fredet. Områder rundt og under Bergenhus festning var blant festningsverkene som ble helt eller delvis avhendet av staten, etter at de hadde mistet primærfunksjonen sin som forsvarsverk på slutten av 1800-tallet. Salgene skulle dekke kommuners tomtebehov og bidra til finansieringen av moderne forsvarsverk. Slutten av 1800-tallet og frem til unionsoppløsningen var preget av sterk opprustning og forsvarsanleggene som ble finansiert inngikk i det nyopprettede Kystartilleriet i 1899. Ved Stortingets behandling av salg av eiendommer fra Bergenhus til Bergen kommune i 1897 ble det stilt flere vilkår knyttet til fremtidig aktivitet i området og bebyggelse. Langs festningskaaien ble det vedtatt byggeforbud mellom festningskaaien fra rundellen til saluttbatteriet, på de øvrige kaiområder kunne det oppføres lette bygninger med inntil 6 meters høyde. Kaianlegg som ble anlagt skulle heller ikke være til hinder for skyting fra Nordpyntens bastion. I Sandbrogaten og Dreggsallmenningen ble det forbud mot virksomhet som kunne sjenere

⁴ Stortingsmelding nr. 54 (1992–93) Nasjonale festningsverk, Forsvarsdepartementet, Oslo 1993.

⁵ St.meld. nr. 33 (2008–2009) «Kultur å forsvare».

f.eks. lukt, larm og gnister.⁶

Utbygging i området

Senere utbygginger som på Bontelabo, nord for festningen, må settes i sammenheng med de svært utfordrende tidene for fiskerinæringen etter 1917 og i mellomkrigstiden, og for landet under og etter andre verdenskrig, men også en ambisiøs kommune og lokalt næringsliv.

Utbyggingene vitner også om fravær av virkemidler til å hindre utbyggingene som skjedde, til tross for protester fra antikvariske myndigheter. Riktignok ble det 2. juli 1921 vedtatt "lov um rett til aa setja forbod mot bygging eller verksemd, som skjemmer offentlege minnesmerke m.m.", men loven fikk liten anvendelse og ble opphevet med fornminneloven i 1951.

Til tross for manglende formelt vern, ble hensynet til festningen avgjørende for plassering og høyde på det mindre isings- og kjølelageret som stod ferdig i 1932. Mot slutten av 1930-tallet var det igjen press for å utvikle eiendommen, men det ble avbrutt av krigen.

Reguleringen fra 1946 ble godtatt, til tross for ulempene og den sterke visuelle påvirkningen det påførte festningen fordi det manglet alternativer til plassering. Dette kommer til uttrykk ved reguleringsjefens protokolltilførsel på saken. Videre var vilkåret for dispensasjonen fra Forsynings- og gjenreisningsdepartementet for blokkdelen av bygget at ytterligere behov skulle finnes andre steder om de oppstod. Hensynet til festningen er tydelig i utformingen av fiskerianlegget fra 1954, hvor lavblokkens høyde er gitt av hensynet til kontakten mellom festningen og byfjorden.⁷

Eiendommen er senere forsøkt påbygget, ombygget og utvidet en rekke ganger både av tidligere og nåværende eier. De fleste av disse forsøkene har strandet som følge av protester fra kulturmiljøforvaltningen, som har minnet om de forutsetningene som lå til grunn for salget og senere tillatelse til å reise dagens bygg gjennom reguleringen fra 1946. Henvisningene til Stortingets vedtak og skjøtet fra 1899 går igjen i behandlingen av utbyggingssakene gjennom store deler av det 20. århundret. Tilsynskomiteen for Bergenhus med omgivelser ble nedlagt i 2004 i påvente av fredningen, og skapte et brudd i forvaltningen av området. Fredningen vil formalisere det som lenge har vært de kulturmiljøfaglige vurderingene av området.

Utbyggingen av Bontelabo var imidlertid ikke alene om å møte motbør fra antikvariske myndigheter. Også byggingen av Hotel Orion på Bradbenken og senere endringsønsker ble vurdert negativt for kulturmiljøet på festningen.

⁶ Stortinget. Sth. Prp. Nr. 75. (1897) Angaaende Afstaaelse til Bergen kommune av Grundarealer af Bergenhus Fæstning 5. juni 1897. og Instilling S. No 195 23. Juni 1897.

⁷ Arkitekt Per Grieg: stor kunstner, stort menneske ss.96-97.

Skuteviksboder – fredet kulturmiljø

Sjøbodene i Skuteviken ble bygget i perioden 1650-1880-tallet og er knyttet til tørrfiskhandelen. Skuteviksbodene er vurdert å ha særlig høy verdi på bakgrunn av alder, bygningstype og funksjon. Bodene utgjør et sammenhengende kulturmiljø, og det opprinnelige forholdet til sjøen var bevart uten senere påbygginger eller igjenfyllinger for kaianlegg. Skuteviksbodene ble fredet 20. juli 1983, og var sin tids mest omfattende fredningen etter kulturminneloven.⁸

Ønsket om å sikre Skuteviksbodene mot utfylling i sjøen er uttrykt i de saksforberedende papirene til fredningen. Her står det at bodene må sikres mot utfylling og behov for å unngå "dokksetning" av festningen. Dette vil si at festingen ville miste kontakten med sjøen, men en områdefredning ble på det tidspunkt vurdert som vanskelig å gjennomføre og forvalte.⁹ Etter fredningen fra 1983 er hjemmelen til, samt bruken og forståelsen av områdefredning som verktøy, endret. I Bergen kommunes kulturminnegrnlag for kommunedelplan Bergen havn er de høye kulturmiljøverdiene og behovet for å sikre bevaring av kontakten med sjøen understreket.¹⁰ Den foreslåtte områdefredningen sikrer varig vern av kontakten mellom sjøen og kulturminnene i Skuteviken.

Konsekvenser av fredningen og avveining av andre samfunnsinteresser

Områdefredningen får konsekvenser for fremtidig bruk og utvikling av berørte eiendommer. Riksantikvaren viser til det nasjonale målet om at kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.

Eiere og brukeres handlingsrom til å utvikle eiendommene sine

Kulturminneverdier og fredninger kommer tidvis i konflikt med eiere og brukeres ønsker og behov, for eksempel knyttet til økonomisk verdiskaping. Riksantikvaren viser til at spørsmål knyttet til fredning og mulighet for utvikling av eiendommer er behandlet i flere klagesaksbehandlinger og dommer, som støtter opp om kulturmiljøforvaltningens avveininger i fredningsvedtak.¹¹

Områdefredningen skal beskytte et kulturmiljø hvor verdiene har vært godt kjent over svært lang tid, og hvor signalene fra staten også har vært tydelige. Riksantikvaren vurderer at dagens forvaltning av området innebærer høy risiko for tap av kulturmiljøverdi. Gjeldene reguleringsplaner samt presenterte mål og visjoner fra brukere og eiere innenfor fredningsområdet tar ikke hensyn til kulturmiljøverdiene, eller befolkningens rett til egen kulturarv i tilstrekkelig grad. Riksantikvaren ser at vedvarende endringspress og gradvise endringer er med på å undergrave kulturmiljøverdiene til festningen, i Skuteviken og i miljøet, og på den måten også bidrar til å sette kulturmiljøverdiene i verdensarvstedet

⁸ Christie m.fl. Vern og Virke 1983, Årsberetning fra Riksantikvaren. Oslo 1984.

⁹ Riksantikvaren RAR 91/7.10 1980 vedlegg 2. Dokumentasjon i forbindelse med fredningssak.

¹⁰ Bergen kommune. Kulturminnegrnlag for kommunedelplan Bergen Havn. Bergen 2006. ss. 97-98.

¹¹ Spørsmålet er behandlet i flere omganger f.eks. klagen på fredningene av Kikut-tomta, Parkveien 29-31 og Villa Dammann i Oslo, eller Hamsund Gård i Hamarøy.

Bryggen under press. For de berørte eiendommene er det videre lang forvaltningshistorie hvor statlige myndigheter, Forsvaret og kulturmiljøforvaltningen i særdeleshet, har vært tydelige på at alle tiltak skal underordne seg kulturminnene og kulturmiljøverdiene i området.

Riksantikvaren vurderer derfor at fredning er nødvendig for å gi et godt, varig og forutsigbart forvaltingsgrunnlag for hele området. Fredning sikrer tydelighet og forutsigbarhet i fremtidig utvikling, som skal skje på kulturmiljøets premisser og hindre unødig bruk av ressurser i omkamper.

Sikkerhet og miljø

Riksantikvaren har vektlagt miljøhensyn i fredningssaken og hensyn til området som et miljøgode for befolkningen inngår i formålet med fredningen. I spørsmål om sikkerhet viser vi til at fredningsbestemmelsene åpner for bruk av området som beredskapshavn, men viser samtidig til at ikke alle interesser og behov må eller kan oppfylles innenfor fredningsområdet.

Kulturmiljøets økonomiske verdi

Det knytter seg store verdier til kulturmiljøene og området som foreslås fredet. Staten har gjennom århundrer investert betydelig midler i området, først som kongesete og festningsanlegg, senere som kulturminne og -miljø gjennom utgravninger, forskning og istandsettinger.

Det finnes flere måter å beregne verdien av kulturmiljø, som både omfatter direkte og indirekte metoder. Staten beregner samfunnsøkonomisk nytte gjennom reglene i rundskriv R- 109/21. I rundskrivet vurderes samfunnsøkonomisk nytte av et kulturminne er det samme som betalingsviljen til befolkningen for å bevare det. Det finnes flere samfunnsøkonomiske studier som viser at det er betydelig betalingsvilje i befolkningen for å bevare kulturmiljø. Like fullt er kulturmiljøverdi en kvalitativ verdi som er utfordrende å gi en fullstendig økonomisk verdsetting av, men det finnes både direkte og indirekte metoder for å anslå økonomisk verdi av kulturmiljø. Riksantikvaren vurderer at det ikke er avgjørende for fredningen å tallfeste verdien av kulturmiljøet, men viser til at bærekraftig bruk av kulturmiljø er et grunnleggende premiss for all økonomisk aktivitet i området. Det ligger til grunn i kulturmiljøpolitikken, og er en av forpliktelsene i Faro-konvensjonen som Norge har ratifisert. Det innebærer at enhver næringsvirksomhet knyttet til kulturmiljø bare skal skje på en måte som ivaretar kulturmiljøverdiene.¹²

Føringer i kulturmiljøpolitikken

Fredningen er i tillegg til kulturminnefaglige og juridiske perspektiver forankret i kulturmiljøpolitikken, og inngår som del av iverksettelse av denne.

¹² Klima- og miljødepartementet. Meld 16 (2019-2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken s. 61 og <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2005-10-27-106> artikkel 10 c.

I meld. St. 16 (2019-2020), nye mål i kulturmiljøpolitikken er det gitt tre mål som også ligger til grunn for utarbeidelsen av fredningen. Riksantikvaren fremhever det andre målet for kulturmiljøpolitikken.

- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.

Til grunn for klima- og miljøpolitikken ligger flere miljørettslige og miljøpolitiske prinsipper. Disse er føre-var-prinsippet, prinsippet om sektorovergripende ansvar og sektoransvaret og forurensar-betaler-prinsippet. Av disse er særlig føre-var-prinsippet og prinsippet om sektorovergripende ansvar og sektoransvaret relevant for fredningen og avveiningen av samfunnsinteresser.¹³ Sektoransvaret innebærer hver sektor (ikke bare på nasjonalt nivå) har ansvar for kulturminner i egen sektor, så vel som å sikre at hensynet til kulturmiljø blir ivaretatt i egen politikk både når det gjelder myndighetsutøvelse og bruk av relevante virkemidler. Bærekraftsmålene og de miljøpolitiske prinsippene ligger også til grunn for, og inngår i andre relevante politikkområder og lovverk.

Internasjonale forpliktelser

Norge har ratifisert flere internasjonale avtaler som har betydning for utforming av denne fredningens omfang, formål og bestemmelser. Avtalene ligger til grunn for målene i kulturmiljøpolitikken, og perspektivene er i stor grad innarbeidet i kulturmiljøfaglige vurderinger. I denne saken har vi valgt å redegjøre noe mer om disse enn vi vanligvis gjør, slik at partene kan gjøre seg bedre kjent med disse. Redegjørelsene er imidlertid ikke uttømmende. Riksantikvaren vil understreke at forpliktelsene strekker seg utover kulturmiljøforvaltningen jf. sektorprinsippet.

Faro- konvensjonen – rettigheter og ansvar knyttet til kulturarven

Norge ratifiserte Faro-konvensjonen i 2008. Konvensjonen understreker menneskers rett til å ha en kulturarv, rett til å tolke egen historie og definere egen kulturarv. Konvensjonen fremmer en vid forståelse av kulturarv og dens forhold til samfunnet, hvor mennesker settes i sentrum for bevaring og utvikling av kulturarv. En slik tilnærming innebærer et skifte fra hvordan til hvorfor kulturmiljøer bevares, samtidig som hensynet til fremtidige generasjoner skal ivaretas. Bestemmelsene i konvensjonen er tatt opp i de nasjonale målene for kulturmiljøpolitikken. Generasjonsperspektivet inngår også i formålsparagrafen i kulturminneloven, så vel som Grunnlovens §112 og bærekraftsmålene. Generasjonsperspektivet fordrer forsiktighet i forvaltningen av kulturmiljøet slik at det ikke forringes. I denne saken får det virking ved at hensynet til innbyggerne i Bergen og Norge tillegges betydelig vekt, samtidig som tilreisende vil kunne oppleve kulturmiljøene på lik linje med fastboende.

¹³ Klima- og miljødepartementet. Meld. St. 16 (2019-2020) nye mål i kulturmiljøpolitikken. s. 28.

Landskapskonvensjonen – beskyttelse av verdifullt landskap

Den europeiske landskapskonvensjonen, også omtalt som Firenze-konvensjonen, har som formål å verne, forvalte og planlegge landskap og organisere europeisk samarbeid på disse områdene. Konvensjonen omfatter alle typer landskap; by- og bygdelandskap, kyst- og fjellandskap. Den handler om verdifulle landskap, ordinære landskap og om landskap som kan trenge reparasjon. Konvensjonen er tydelig på at landskap er i stadig endring og at det ikke er et mål å hindre endringer, men å påvirke endringene i ønsket retning. I henhold til konvensjonen favner landskapet både kultur og natur. Videre legger konvensjonen vekt på å styrke lokalsamfunnenes medvirkning i arbeidet med å fatte beslutninger, planlegge, verne og forvalte landskap. Riksantikvaren vurderer at området som foreslås fredet er en del av et særlig verdifullt landskap, nasjonalt så vel som internasjonalt, og at et vern er positivt, ikke bare for kulturmiljøet som fredningen er ment å beskytte, men det større landskapet. Begrepet landskap ble tidligere benyttet i kulturminneloven, men ved lovendring i 1992 ble begrepet fjernet fordi begrepet miljø også omfatter landskapet.¹⁴

Haag-konvensjonen (1954) og Haag-konvensjonens andre protokoll (1999) – beskyttelse av kulturmiljø i konflikt

Haag-konvensjonen og annen protokoll har betydning for bruk og aktivitet i fredningsområdet. Norge ratifiserte både konvensjonen (1954) i 1958 og annen protokoll (1999) som ble tatt inn i norsk lov, og trådte i kraft i Norge i 2016.

Riksantikvaren viser til at andre protokoll tydeliggjør plikter til å beskytte kulturverdier også i fredstid samt å ha nødvendige beredskapssystemer for dette på plass. Fredningen og fremtidig forvaltning av området skal være i tråd med Haagkonvensjonens bestemmelser.

Unescokonvensjonen og verdensarvstedet Bryggen

Nærheten til verdensarvstedet Bryggen har betydning for vurderingen av handlingsrom for bruk og utvikling i fredningsområdet. Kulturmiljøet med Bergenhus og omgivelsene utgjør en sentral del av verdensarvstedet Bryggens kontekst, og anlegget utgjør viktige oppsluttende verdier for verdensarven. Som statspart til verdensarvkonvensjonen er Norge tydelig forpliktet til å ivareta verdensarvområdene. Verdensarvområdene skal utvikles som fyrtårn for beste praksis innenfor natur- og kulturmiljøforvaltningen, og det prioriteres å sikre den verdensarven vi har i dag. Tydeliggjøring av sektoransvaret og koordinering av den statlige politikken for verdensarven og god informasjonsflyt mellom myndighetene og lokalsamfunnet er vektlagt i meld. St 35 Framtid med fotfeste, og er senere videreført i Meld. St. 16 Nye mål i kulturmiljøpolitikken.¹⁵ Regional og kommunal planlegging er avgjørende for å sikre verdiene som ligger til grunn for de åtte norske områdene som er gitt verdensarvstatus. Dette er tydeliggjort av staten gjennom krav til helhetlig samfunns- og arealplanlegging, slik det kommer frem av forventning nummer 54 i

¹⁴ Miljøverndepartementet Ot. Prp. Nr. 51(1991—92) Om lov om endringer i lov av 9_juni 1978 nr. 50. s. 15.

¹⁵ Meld. St. 16 (2019-2020) Nye Mål i Kulturmiljøpolitikken s.69.

«Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023-2027», vedtatt ved kongelig resolusjon 20. juni 2023.

Riksantikvaren viser til at forvaltningspraksisen for verdensarvstedene er streng, og forventes å utgjøre beste praksis.¹⁶ Verdensarvstatus medfører vilkår og forpliktelser om bærekraftig forvaltning. Statusen kan tapes dersom kriteriene ikke lenger oppfylles. Bryggen er et kulturminne som allerede er under press, og mange har ønsket eller ønsker utvikling som kan komme i konflikt med kulturmiljøverdiene. Riksantikvaren viser til at det ikke er vedtatt en buffersone for verdensarvstedet ennå. Den foreslåtte områdefredningen ligger innenfor og utgjør en mindre del av det foreslåtte omfanget av buffersonen til verdensarvstedet Bryggen. Riksantikvaren ønsker ingen tiltak i området som kan utfordre Bergenhus festning som kulturminne, eller Bryggens verdensarvstatus.

Beskrivelse av fredningsområdet

Bergenhus festning

Bergenhus festning som helhetlig miljø har flere viktige elementer: Stående bygninger fra middelalderen og fremover, ruiner, festningsmurer og park- og hageanlegg. Flere av bygningene, som Håkonshallen og Rosenkrantzårnet, representerer kulturminner med internasjonal kulturmiljøverdi. Bygninger og anlegg på Bergenhus spenner over et tidsrom fra høymiddelalder og frem til 1900-tallet og området er rikt på historiske spor i form av ruiner og rester etter den tidligste kongsgården, den store Kristkirken og 1500-tallets murverk. Til tross for rivning av deler av festningsverkene, fremstår de som et av landets fremste eksempler på en 300-årig fortifikasjonstradisjon. Det er i grunntrekkene et bastionært anlegg, som i utgangspunktet var til beskyttelse for lensherrens residens. I sin videre utvikling fikk det et særlig preg av å være havnebybefestning, og det sentrale militære støttepunkt i Vest-Norge. Festningen er en del av en godt bevart middelalderstruktur som strekker seg fra Vågsbotn til Bergenhus, og som utgjorde kjerneområdet i middelalderbyen Bergen. Kulturmiljøet på Bergenhus kan inndeles i tre hovedområder: Holmen med indre festningsområde, Koengen og Sverresborg. Beskrivelsen er hentet fra verneplanen.

Festningskaiaen

Festningskaiaen, fra Bradbenken til Skoltegrunnskaiaen, utbygd i fire etapper 1879–95 i en lengde av 464 meter.

Skoltegrunnskaiaen

¹⁶ Klima- og Miljødepartementet, Hovedinstruks for Riksantikvaren 2024. 3.3 Riksantikvarens hovedoppgaver/hovedfunksjon og oppgaver og Meld. St. 16 (2019-2020) Nye Mål i Kulturmiljøpolitikken s.71. Rettsbehandlingen av spørsmålet om Vega sjøfarm og regjeringens beslutning i spørsmålet om akvakultur ved Rørskjæran og Hysvær peker tydelig i retning av at hensyn til kulturmiljø og landskap skal vektlegges, både innenfor verdensarvområdet og i den tilhørende buffersonen. Jf. Hålogaland Lagmannsrett, saksnummer: 22-082050ASD-HALO og Høyesterett, saksnummer HR-2023-756-U, (sak.nr.23-046743SIV-HRET), sivil sak, anke over dom og Kommunal- og distriktsdepartementet Vega kommune – motsegn til to områder for akvakultur i Kystsoneplan Helgeland, saksnummer 22/6533 14.05.2024.

Utstikkerkai mellom Festningskaia og Bontelabo som skiller Vågen fra Byfjorden. Samlet kailengde 668 m, areal 13,7 dekar. Det ble bygget en molo på 1800-tallet som endret innseilingen til Vågen. Skoltegrunnskaia ble oppført 1911–23, men kunne allerede 1917 ta imot store fartøyer som dermed unngikk sjøgangen fra Byfjorden.

Bontelabo

Navn på strandlinjen nord for Bergenhus mellom Skoltegrunnskaia og Skuteviken. Området har historie tilbake til middelalderen. I dag er området preget av bygningsmassen som ble reist for Bergen fiskeindustri i 1954 og senere påbygging og utvidelse av kai.

Området nord-øst for Sverresborg i Skuteviken er et eldre boligstrøk.

Områdefredningens omfang følger en linje mot Sandbrosgate og ned til Dreggsallmenningen i retning av Bradbenken. Sjøbodene som ligger langs Skuteviken er reist i perioden fra 1600-tallet til 1800-tallet.

Koengen og de deler av festningen som ikke ble forskriftsfredet i 2006

Området inneholder flere bygninger som kan knyttes til Bergenhus tid som administrativt og utdanningssenter etter at festningen mistet sin operative betydning. Sammen med Sandbrosgate og Dreggsallmenningen var området i middelalderen kjent som Veisan, og antas å være en gjenfylt poll. Trolig er den første kjøpstadvirksomheten i Bergen knyttet til dette området.

Beskrivelsene av områder er hentet fra Bergen Byleksikon. Vi viser også til Bergen kommunes kulturminnegrunnlag.¹⁷

Eiendomsforhold

Det er en lengre liste med eiere innenfor fredningsområdet og oppstilling av eiendomsforhold ligger i vedlegg til brevet.

Riksantikvarens myndighet

Fredningen er i tråd med oppgavene og målene som er satt i Riksantikvarens hovedinstruks. Myndigheten til å fatte fredningsvedtak etter kulturminneloven §§ 15 og 19 er delegert fra Klima- og miljødepartementet til Riksantikvaren, jf. forskrift om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven § 2 (4). Fredningen gjøres etter særskilte regler om saksbehandling jf. kulturminneloven § 22 og forvaltningsloven.

Forholdet til annet lovverk og sektoransvaret

I forbindelse med fredning vurderes forhold til annet relevant lovverk. Vanligvis omfatter det forholdet til naturmangfoldloven og plan- bygningsloven, men annet lovverk skal

¹⁷ <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon> Bergen kommune, kulturminnegrunnlag

vurderes der det er relevant. I noen tilfeller vil ulike særlover stå mot hverandre. Særlovgivning gir spesifikke regler for de enkelte fagområdene. Ved interessekonflikter skal ulike samfunnsinteresser veies opp mot hverandre med sikte på å finne de beste av mulige løsninger.

Sektoransvaret

For kulturmiljø er sektoransvaret lovfestet gjennom §1. 3. som pålegger alle offentlige myndigheter kulturminnevern som et sektorovergripende ansvar. Plikten til å ta hensyn til kulturminner er ikke begrenset til de kulturminner og kulturmiljøer som er vernet i medhold av kulturminneloven, men omfatter alle kulturminner. Dette innebærer at kulturmiljøhensyn skal vektlegges ved arealutnyttelsen også etter andre lover, uten at dette er inntatt i formålsbestemmelsene til disse lovene. Dette betyr at både tolkning og skjønnsutøvelsen av f.eks. plan- og bygningsloven skal ivareta kulturminnelovens formål.¹⁸

Naturmangfoldloven

Som en del av saksutredningen skal det gjøres en vurdering av om vedtaket kan utgjøre risiko for skade på naturmangfoldet. Dette følger av naturmangfoldloven §§ 8-12, jf. § 7.

Det er vurdert at fredningen ikke vil ha negative virkninger for naturmangfoldet. I de berørte områdene er det registret en rekke fugle- og dyrearter som er nært truet, sårbare, sterkt truet eller kritisk truet, herunder fiskemåke, hettemåke, ærfugl, makrellterne, krykkje, lomvi og gråmåke.

Plan- og bygningsloven

Område som foreslås fredet omfatter en rekke kommunale planer som er vedtatt eller i prosess.

Vedtatte regulerings- og kommune(del)planer:

Reguleringsplan for Skoltegrunnskaia – Bontelabo:

<https://www.arealplaner.no/bergen4601/arealplaner/2057>

Gjeldende detaljregulering for Bontelabo 2:

<https://www.arealplaner.no/bergen4601/arealplaner/222>

Kommunedelplan Bergen havn:

<https://www.arealplaner.no/bergen4601/arealplaner/3930>

Hovedsykkelrute Festningskaia – Sandviksveien:

<https://www.arealplaner.no/bergen4601/arealplaner/958>

Reguleringsplan for Bybane fra Bergen sentrum til Åsane, delstrekning 1, Kaigaten – Sandbrogaten: <https://www.arealplaner.no/bergen4601/arealplaner/959>

¹⁸ Jørn. Holme (red.) Kulturminnevern. Riksantikvaren og Økokrim 2020. s. 35.

Reguleringsplan for Vågen, kaiene og Bryggen:

<https://www.arealplaner.no/bergen4601/arealplaner/2839>

Kommuneplanens arealdel:

<https://www.arealplaner.no/bergen4601/arealplaner/833>

15. august 2024 sendte Riksantikvaren et innspill til fylkeskommunen vedrørende planinitiativ for eiendommen 167/903 (vår ref. 24/02753). Eiendommen er under fredning, og Riksantikvaren ser at planinitiativet er i konflikt med kulturmiljøinteressene som den varslede fredningen.

Tidligere har Riksantikvaren uttalt seg i forbindelse med plan- og reguleringssak for eiendommen Bontelabo 167/899 (23/01579). Eiendommen er en av flere som omfattes av den forslåtte fredningen.

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging

Riksantikvaren viser til nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023-2027¹⁹, Klima- og miljødepartementets rundskriv T-2/16 – revidert mai 2025, om nasjonale og vesentlige regionale interesser på miljøområdet – klargjøring av miljøforvaltningens innsigelsespraksis.²⁰

De nasjonale forventningene til regional og kommunal planlegging er tydelige på at plan- og bygningsloven har bærekraftig utvikling som hovedformål, og har stor betydning for blant annet jordvern, naturmangfold, klima, kulturmiljø og samfunnsutvikling.

Riksantikvaren viser til at vesentlige regionale og nasjonale hensyn skal ivaretas slik det står i forventningenes kapittel 2.4. For kulturmiljøområdet skal innsigelse vurderes når planer kommer i konflikt med blant annet verdensarv, kulturminner og kulturmiljø og kulturmiljøinteresser i landskap samt strandsone langs sjø og vassdrag jamfør rundskriv T-2/16 kapitlene 3.9, 3.10, 3.11 og 3.13.

Hensynene er også uttalt i Riksantikvarens bystrategi, som Bergen kommune har sett til i utviklingen av sin *Strategi for sjøfronten*. Riksantikvaren viser til mål fire, *Historiske bylandskap ivaretas ved nye planer og tiltak*. Målet inneholder flere anbefalinger som sees som særlig relevante i områdefredningen på og rundt Bergenhus.

Havne- og farvannsloven

Innenfor området som foreslås fredet er det havnevirksomhet, som blir berørt av fredningen. Flere av innspillene som har kommet inn er knyttet til havnens funksjon, muligheter og utfordringer knyttet til den.

Havne- og farvannsloven er som kulturminneloven en særlov, som gir spesifikke regler for de enkelte fagområdene. Ved interessekonflikter skal ulike samfunnsinteresser veies mot

¹⁹ Kommunal og distriktsdepartementet, nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023-2027, vedtatt i kongelig resolusjon 20. juni 2023.

²⁰ Klima- og miljødepartementet. Rundskriv T-2/16 - rev. mai 2025.saksnummer (23/2452) 26.05.2025.

hverandre med sikte på å finne de beste av mulige løsninger. I denne saken må hensyn i havne- og farvannsloven avveies mot kulturmiljøinteresser som ivaretas av kulturminneloven.

Riksantikvaren viser til at miljøhensyn inngår i havne- og farvannslovens formålsparagraf og §28. Vi viser til lovproposisjonen hvor det står:

Departementet har vektlagt at loven skal bidra til å nå transport- og næringspolitiske mål, og samtidig innrettes slik at transportsektorens sektoransvar for klima og miljø ivaretas. Konkurransen om sjøarealer har tiltatt de senere årene, og mange har interesser i å benytte kystsonen til ulike formål. Det legges derfor opp til at den nye havne- og farvannsloven skal favne videre enn å ensidig vektlegge sjøtransport- og havnenæringen. Loven vil fortsatt være en sektorlov for sjøtransport, men skal også, i samvirke med plan- og bygningsloven og annet relevant regelverk, ivareta næringsinteresser og andre brukergrupper av farvannet samt klima- og miljøhensyn.

Samferdselsdepartementet. Prop.86L (2018-2019) s. 7

videre

Det er ikke bare virkninger i farvannet eller i havneområdet som er relevante å vektlegge etter loven, men også uheldige miljøvirkninger på land. Eksempler på uheldige miljøvirkninger som får konsekvenser på land, kan være lokal luftforurensning og støy. At loven skal fremme «miljøvennlig drift av havn» kan for eksempel få betydning for hvilke krav som stilles til forvaltning og drift av havn, jf. § 28. At loven skal fremme «miljøvennlig [...] bruk av farvann» kan for eksempel få betydning for hvilke ferdselsreguleringer som fastsettes etter §§ 7 og 8 eller hvilke tiltak som tillates etter § 14. Videre får det at loven skal fremme «miljøvennlig drift av havn og bruk av farvann» betydning som tolkningsmoment ved tolkningstvil.

Samferdselsdepartementet Prop. 86L (2018-2019) s.148 -149.

Ferdsel i havn og farvann kan reguleres gjennom annet lovverk enn havne- og farvannsloven. I lovens forarbeid er det nevnt spesifikt hensyn knyttet til naturmangfoldloven. Det er ikke avgjørende at hensynet til kulturminner og kulturmiljø nevnes spesifikt, da dette inngår i sektoransvaret.²¹

Riksantikvaren vurderer at det ikke er motstrid mellom den foreslåtte fredningen og bestemmelsene i havne- og farvannsloven, men at hensynet til kulturmiljøet inngår havne-

²¹ Holme. J. Kulturminnevern, Riksantikvaren og Økokrim, Oslo 2020. ss. 35-36 og Samferdselsdepartementet. Prop.86L (2018-2019). s. 31.

og farvannslovens formålsparagrafs bestemmelse om miljøvennlig drift, havne- og farvannsloven §28 og transportsektorens sektoransvar på klima og miljøområdet. Vi viser også til Samferdselsdepartementets iverksettelsesrundskriv for havne- og farvannsloven, kapittel 1 og 3.3.²²

Vi viser også til at det i kulturminnelovens formålsparagraf står

Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

Praktisk informasjon

Kontaktinformasjon

Forvaltningsansvaret for fredete bygg og anlegg på Bergenhus festning og i Skuteviken er delt mellom Riksantikvaren og Vestland fylkeskommune.

Dersom det planlegges tiltak innenfor fredningsområdet i høringsperioden, skal det tas kontakt med rette kulturmiljømyndighet.

Riksantikvaren er rette kulturmiljømyndighet for tiltak innenfor det automatisk fredete kulturminnet Middelalderbyen Bergen, og for Bergenhus og Sverresborg festning, automatisk fredete stående bygninger, ruiner og anlegg under bakken, og bygninger og anlegg innenfor det forskriftsfredete området. Vestland fylkeskommune har forvaltningsansvar for de fredete sjøbodene i Skuteviken.

Kulturminnenes avgrensning og lokalisering finnes her:

<https://www.kulturminnesok.no/kart/?id=100764>

Søknad om dispensasjon fra kulturminneloven § 8 kan sendes til Riksantikvaren på postmottak@ra.no, eller

Riksantikvaren
Postboks 1483 Vika
0116 Oslo

Ansvar for vedlikehold

Eier eller bruker har ansvar for vedlikehold av det fredete kulturminnet og det fredede området.

Økonomiske tilskudd

Det er anledning til å søke fylkeskommunen om tilskudd til merkostnader som følger av krav til antikvarisk utførelse ved sikring, istandsetting, vedlikehold og skjøtsel av fredete

²² Samferdselsdepartementet. Iverksettelsesrundskriv N-2/2020 - Ny havne- og farvannslov og oppheving av Iverksettelsesrundskriv: Ny havne- og farvannslov av 9.12.2009. 09.01.2020.

kulturminner. Mer informasjon om tilskudd finnes på Riksantikvarens nettsider eller ved å kontakte Vestland fylkeskommune.

Bakgrunnen for fredningssaken

Bergenhus festning er et nasjonalmonument. Grunnet juridiske og forvaltningsmessige forhold så har ikke de delene av festningen som er yngre enn 1537 (og dermed ikke er automatisk fredet grunnet alder) ikke blitt fredet før i 2006.

Fredningen av Bergenhus festning ble første gang varslet 03.11.1995. Fredningen ble planlagt som en kulturmiljøfredning med hjemmel i kulturminnelovens §20. Dette er gjenspeilet i verneplanen for Bergenhus fra 1996, som var den første [verneplanen](#) i Forsvaret.

I forbindelse med verneplanene og den varslede kulturmiljøfredningen kom det inn flere merknader som pekte på behovet for å sikre Bergenhus utover det varslede omfanget, og Forsvarets bygningstjeneste ba Riksantikvaren vurdere dette. Riksantikvaren vurderte at en ikke hadde hjemmel, og at det ikke var hensiktsmessig. Området rundt Bergenhus skulle ivaretas gjennom kommunal planlegging, men med Bergenhus og sammenhengene med verdensarvstedet Bryggen som premiss. ²³

Arbeidet med fredningen ble stilt i bero i påvente av slutføring av landsverneplanen til Forsvaret. Senere ble det besluttet at Bergenhus festning skulle fredes ved forskrift, med hjemmel i kulturminneloven §22a. Forskriftsfredning kan brukes når et kulturmiljø er i statlig eie, og er en forenklet fredningsprosess. Eierforhold gjorde at en supplerende områdefredning ville være nødvendig for å ivareta kulturminnet, og ble varslet 06.12.2004 (2004/01374-MO). Forskriftsfredning av Bergenhus ble vedtatt 26.05.2006, mens områdefredningen ikke har blitt gjennomført før nå.

<https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2006-05-26-586>

Behovet for å slutføre fredningsprosessen er økt de siste årene som følge av høyt endringspress i området på og rundt Bergenhus festning. Riksantikvaren ønsker å slutføre fredningsprosessen, og ser at omgivelsene rundt festningen er under sterkt endringspress. Riksantikvaren valgte derfor å igangsette fredningssaken.

Sakshistorikk

Kontakt med parter i fredningssaken

Riksantikvaren har hatt kontakt med Vestland fylkeskommune, Forsvarsbygg, Bergen havn, CG Rieber eiendom og Bergen kommune i forbindelse med fredningssaken.

²³ Riksantikvaren, RAKV-S-6224-D-Db-Db12-0002-0001-0012-0002

Melding om oppstart av fredningssak

Grunneiere, eiere, kommunen og fylkeskommunen fikk i brev av 15.04.2024 fra Riksantikvaren melding om oppstart av fredningssak, jf. kulturminneloven § 22 nr. 1. Melding om oppstart ble samtidig kunngjort i avisene Bergens Tidende og Bergensavisen 15.04.2024. Det ble gitt en frist til 06.05.2024 til å komme med merknader. Flere aktører ba om og fikk utsatt frist, og de siste merknadene kom i slutten av juni 2024.

Etter melding om oppstart har Riksantikvaren vært i kontakt med flere interessenter, herunder GC Rieber Eiendom, Vestland fylkeskommune, Bergen havn og Bergen kommune ved flere etater.

Endret omfang

Riksantikvaren varslet fredningen av en fortøyningsring på Festningskaaien samtidig med områdefredningen. Fortøyningsringen er tatt ut av denne saken, og vil bli fredet gjennom et eget vedtak. I den forbindelse vil omfang vurderes opp mot innspillene som ble mottatt på det opprinnelige varselet.

Merknader med Riksantikvarens kommentarer

Merknadene er kort gjengitt med Riksantikvarens kommentarer: Statsbygg og Det nyttige selskap har svart at de ikke har merknader til varsel om oppstart av fredningssak.

Følgende parter har gitt merknad

Bergen kommune

Saksnummer 24/01059-18

Bergen kommune ved Byrådet viser til, og slutter seg til Byantikvarens uttale i saken som følger ved.

Byantikvarens merknad

Fredning kan være positivt og vil være premissgivende for området, som er under press. Det er behov for entydig plassering av roller, ansvar og handlingsrom innenfor området i fredningen, herunder tydelige beskrivelser av tiltak som vil vurderes negativt i forhold til fredning. Området ligger i sin helhet innenfor skissen til buffersone for verdensarvstedet Bryggen.

Byantikvaren viser til vedtatte planer og peker på sykkeltrase, bybanen og Bontelabo. Vedrørende Bontelabo peker Byantikvaren på at utviklingen av eiendommen vil få konsekvenser for kulturmiljøet, og peker på at dagens bebyggelse vurderes å ha oppsluttende verdi for verdensarvstedet Bryggen.

Fredningsområdet omfatter planer for Bybanen og sykkeltraseen. Mulighetene for planlagt masseuttak på Koengen kan berøres av fredningen.

Videre viser Byantikvaren til Havnevesenet (Bergen havn) som aktør for bruk og utvikling av havnen, og verdien av en levende havn og fredningens betydning for bruk og utvikling av den. Byantikvaren er opptatt av at Vågen og Festingskaaien får en bruk som viser en aktiv havn, men der de historiske strukturene og kulturmiljøet får legge premisser. Byantikvaren peker særlig på størrelser og volumer. Fredningens betydning for kulturmiljøet i Skuteviken og forholdet til reguleringen av området fra 1988 trekkes frem.

Vedrørende Fortøyningsringen: Det finnes flere innenfor og i umiddelbar nærhet til området som er varslet, som bør vurderes.

Plan- og bygningsetatens merknad

Plan- og bygningsetaten ser behovet for å ivareta omgivelsene til de fredete kulturminnene og vitenskapelige interessene som knytter seg til disse. Plan- og bygningsetaten er opptatt av fredningen ikke blir til hinder for bruken av området, kaiene og innseilingen til Vågen. Etaten forutsetter at fredningen ikke gis tilbakevirkende kraft, peker på behovet for å gjennomføre bybaneplanen og viser til at fredningen får betydning for planarbeid på Skolten og Bontelabo.

Byrådets merknad

Byrådet slutter seg til Byantikvarens uttalelse og ser behovet for å ivareta området rundt kulturmiljøene på Bergenhus og i Skuteviken. Byrådet peker videre på behovet for en levende by, levende havn og identitet som havby. Fredningen må ikke bli til hinder for fremtidig bruk og utvikling av området og viser til ønsket om Skoltegrunnskaaien for fremtidig havneareal, hensynet til byutvikling av Dokken. Fredningen må ikke begrense utviklingen av Bontelabo. Fredningen må ikke være til hinder for utvikling av gode byrom på land og tilgang til sjø i hele området.

Riksantikvarens behandling

Kulturmiljøverdier og kommunalt handlingsrom

Riksantikvaren takker for merknaden og er glad for Byrådets uttrykte forståelse for fredningen, samtidig som det er utfordrende å kombinere med byrådets ønske om at den kommende fredningen ikke skal ha konsekvenser for utvikling i området som er foreslått fredet.

Bergen kommune omfatter svært mange kulturmiljø som er tillagt lokal, regional, men også nasjonal og internasjonal verdi. Det gir byen identitet, særegenhet, ansvar og muligheter. Kulturmiljøhensyn inngår i sektoransvaret som omfatter kommunen og den etater og selskaper jf. Kulturminnelovens §1 tredje ledd.

Riksantikvaren viser til Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027, som vektlegger bærekraft i planlegging, herunder hensyn til kulturmiljø. Hensynet til lokaldemokratiet skal vektlegges, men kommunene har også ansvar for at

nasjonale og regionale hensyn blir ivaretatt. Statlige og regionale myndigheter skal på sin side være tidlig og tydelige i å fremme viktige interesser, slik Riksantikvaren gjør gjennom områdefredningen.

Bergenhus festning, Skuteviken og det historiske bysenteret er godt kjente, unike og svært verdifulle kulturmiljøer, som er tilskrevet nasjonal så vel som internasjonal verdi og skal ivaretas for nåværende og kommende generasjoner.

Fredningen innebærer at bruk og utvikling skal skje på kulturmiljøets premisser. Fredningen får konsekvenser for bruks- og utviklingspotensialet for de berørte eiendommene, herunder også Bontelabo, Skoltegrunnskaiaen. Fredningen kan få betydning for byutvikling på Dokken dersom kommunen gjennom planleggingen lager avhengigheter som ikke kan realiseres. Riksantikvaren vurderer at en utvidet kaifront, som Bergen havn ønsker, er uforenlig med kulturmiljøverdiene på Bergenhus og Skuteviken. Vi ser også behovet for å styre anløp av større fartøy i fredningsområdet, da både dagens bruk og fremtidig ønsket bruk er i konflikt med kulturmiljøet og opplevelsen av det. Vi viser her til Byantikvarens merknad og miljøbestemmelsene i havne- og farvannslovens §§1 og 28, samt iverksettelsesinstruksen for loven.

Riksantikvaren viser til at ønsket om å sikre Bergenhus festning mot skjemmende bebyggelse ikke er ny, men strekker seg tilbake til Stortingsbehandlingen av salget av eiendommen fra staten til kommunen i 1897, og er påført skjøtet datert 20. juni 1899. Riksantikvaren viser videre til vilkårene i Forsynings- og Gjenreisningsdepartementets dispensasjon for bygging på eiendommen Bontelabo datert 27. februar 1947, som sier at eventuelle utvidelse av anlegget måtte skje i form av nybygg på annet sted, og senere reguleringssaker f.eks. i 1972, 1986 eller 1998 for samme eiendom. Vi viser også til at de faglige vurderingene også inngår i forskriftsfredningen for Bergenhus fra 2006 og Bergen kommunes eget kulturminnegrunnlag for kommunedelplanens arealdel fra 2006.

Bestemmelser og fremtidig forvaltning

Ansvar for forvaltning av område, muligheter og plassering av ansvar, som Byantikvaren viser til i sitt fremlegg, fremgår av kulturminneloven, det fremtidige fredningsvedtaket og ansvarsforskriften for kulturmiljøforvaltningen. Fylkeskommunen har i dag forvaltningsansvaret for de fleste, men ikke alle fredete kulturmiljø. Den vedtatte områdefredningen vil etter dagens regler forvaltes av fylkeskommunen.

Et fredningsvedtak inneholder bestemmelser som er av generell karakter, men kan også inneholde spesielle bestemmelser som svarer på aktuelle behov og tiltak. Formålet med fredningen, bestemmelsene og forvaltningsskjønnet til kulturmiljøforvaltningen avgjør handlingsrommet for eier og brukere i området. Vi viser for øvrig til kulturminneloven §19.

Fredningen er ikke til hinder for Bybanen eller sykkeltraseen slik de var vedtatt på varslingstidspunktet. Kulturmiljøforvaltningen har tidligere uttalt seg i planprosessene.

Fredningen er ikke til hinder for utvikling av byrom, såfremt disse er i tråd med fredningens formål. Riksantikvaren viser til at et av formålene i fredningen er å:

- sikre allmenn tilgjengelighet i og rundt Bergenhus festning og Byfjorden, slik at festningen og området rundt inngår som møteplasser, rekreasjonsområde og miljøgode for befolkningen.

Riksantikvaren støtter Byantikvarens vurdering om Skuteviken. Riksantikvaren har forståelse for at fredning av deler av området som ble regulert i 1988 kan innebære forvaltningsmessig utfordringer, men viser til at §19 området er utformet med hensyn til Sverresborg. Riksantikvaren påpeker at differensiert og ulikt vern ikke er unikt for denne saken, men kan oppstå ved fredning av kulturmiljø og områder rundt disse.

Arne Skivenes

24/01059-12

Arne Skivenes er tidligere byarkivar i Bergen og historiker. Skivenes merknader oppsummert:

- Støtte for fredningen og bekymring for cruisenæringen. Kulturmiljøet skal være premissgivende for området.
- Avgrensningen av fredningsområdet mot øst fremstår ulogisk og kan ha negativ konsekvenser for helhetlig forvaltning av Skuteviken som historisk bydel fordi fredningsområdet bare omfatter deler av Skuteviken.
- Fortøyningsringen er en av flere i området. Skivenes henviser til Havnefogdens oppgaver etter Havneloven i 1827.

Riksantikvarens behandling

Riksantikvaren takker for innspillene og støtten til fredningen.

Omfanget av fredningen er utformet av hensyn til Bergenhus, Sverresborg og sjøbodene i Skuteviken, og grensen mot øst er særlig ment å ivareta Sverresborg. Riksantikvaren har forståelse for at det kan fremstå som utfordrende at det innføres et nytt vern på deler av området, men viser til forslag til bestemmelser. Det er ikke uvanlig at det finnes ulike «lag» av vern på kulturminner som følge av tidsdybde mv. Skuteviken utgjør et helhetlig kulturmiljø med vern gjennom plan og bygningsloven og er gitt status som et byområde av nasjonal interesse. Riksantikvaren viser til at en omregulering vil innebære at saken forelegges kulturmiljøforvaltningen og at statusen som område av nasjonal interesse vil kunne gi grunnlag for en innsigelse fra kulturmiljøforvaltningen. Riksantikvaren vurderer derfor at fredningen ikke svekker vernet av de øvrige deler av Skuteviken, men snarere er med på å understreke viktigheten av dette kulturmiljøet selv om fredningen ikke omfatter hele området.

Riksantikvaren takker for nyttige innspill knyttet til fortøyningsringer. Riksantikvaren har valgt å ta fortøyningsringen ut av fredningen for å opprette en egen fredningssak på den. I den forbindelse vil vi vurdere omfanget på nytt og se om andre fortøyningsringer skal inkluderes.

Bergen havn har i merknaden redegjort for sitt samfunnsoppdrag, byutviklingsplaner, konsekvenser for havnen og følgende punkter:

- Havnemyndighet, som omhandler havne og farvannsloven, formålet med loven. Bestemmelser knyttet til flytting og erstatning av havneareal ved flytting av havneaktivitet. Utvidelse av kaifront. Behov for å ivareta havnefunksjoner.
- Mottaksplikten i havne- og farvannsloven §27.
- Beredskapshavn, Helsedirektoratet har pekt på Bergen havn som en av flere i landet med særlig rolle som beredskapshavn.
- Forsvarshavn, bestemmelser i havne- og farvannsloven §31 om militær bistand. Påpekning av at betydelig militær maritim aktivitet, som forventes å øke. Informasjon om at ny plan for beredskap forventes innen få år.
- Grønn havn, betydelig investering er gjort for å legge til rette for landstrøm i området som er foreslått fredet. Behov for ytterligere utvikling av kai for å nå mål om utslippsfri
- Kai infrastruktur og vedlikeholdsbehov.

Riksantikvaren behandling

Riksantikvaren takker for merknaden og viser til at kulturmiljø er en del av klima- og miljøforvaltningen i Norge, og at ivaretakelsen av kulturminner inngår i en helhetlig ressurs- og miljøforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Kulturmiljø inngår i sektoransvaret, som også omfatter kommunens arealplanlegging og transportsektoren. Selv om lokaldemokratiet og lokale behov skal vektlegges, så tilsidesetter det ikke regionale eller nasjonale interesser jf. Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023-2027 kap. 2.4. og Klima- og miljødepartementet. Rundskriv T-2/16. Ved interessemotsetning skal ulike samfunnsinteresser veies opp mot hverandre med sikte på å finne de beste av mulige løsninger. I denne saken må hensyn i havnedriften avveies mot kulturmiljøverdiene og befolkningens rettighet til disse.

Bergen havn har i merknaden vist til kommunens ønske om byutvikling med påfølgende behov for å flytte havnevirkksomhet. Riksantikvaren tar ikke stilling til Bergen kommunes ønske om byutvikling på Dokken og i Jekteviken, men viser til at det innenfor området som foreslås fredes er det kulturmiljø som er godt kjent, som har formelt vern og skal ivaretas. Det innebærer at enhver utvikling i området skal skje på kulturmiljøets premisser.

Bakgrunnen for områdefredningen, omfanget og bestemmelsene er både kulturmiljøverdiene, men også erfaring med at kulturmiljøet ikke har blitt vektlagt tilstrekkelig i disponering av areal og bruk (også havnevirksomheten) i området.

Bergen havn viser i sin merknad til plikter de har etter havne og farvannsloven. Havne- og farvannsloven er ment å virke sammen med annet relevant regelverk. Vi viser til redegjørelsen om forholdet til annet lovverk i dette dokumentet. Vi understreker miljøbestemmelsene i formålsparagrafen og §28 i havne- og farvannsloven.

Riksantikvaren vurderer at kulturmiljøinteressene og miljømålet i havne- og farvannsloven bare kan ivaretas dersom området gis et vern som foreslått i forslag til fredning. Riksantikvaren kan ikke se at det foreligger hensyn som tilsidesetter dette.

Mottaksplikten

Riksantikvaren viser til havne- og farvannsloven, lovens forarbeider og iverksettelsesinstruks. Mottaksplikten i §27 i havne- og farvannsloven er ikke absolutt. Retten til å anløpe havn gjelder ikke dersom fartøyet kan avvises etter andre bestemmelser i havne- og farvannsloven, eller annet regelverk.

Riksantikvaren har i forslag til bestemmelser lagt inn begrensinger til ferdsel i fredningsområdet for å hindre at havnens virksomhet kommer i konflikt med fredningens formål. Ferdelsbegrensingen skal sikre opplevelsverdien av de fredete kulturmiljøene både for Bergens befolkning, landverts og sjøverts tilreisende.

Beredskapshavn

Riksantikvaren viser til forskrift om varsling av og tiltak ved alvorlige hendelser av betydning for internasjonal folkehelse mv. (IHR-forskriften) og har vært i kontakt med Helsedirektoratet om saken. Vi kan ikke se at bestemmelsene i IHR-forskriften er i konflikt med fredning, men viser til det åpnes for bruken i forslag til fredningsbestemmelser. Vi kan ikke se at Helsedirektoratet har pekt på fredningsområdet spesielt som beredskapshavn.

Forsvarshavn

Forslag til bestemmelser for fredningen åpner for anløp av militære fartøy i fredningsområdet i fredstid.

Riksantikvaren viser til begrunnelsen for fredningsforslaget og henvisning til Haagkonvensjonen og andre protokoll, og særlig artikkel 8b, Forholdsregler mot virkningene av kamphandlinger:

- b. unngå å plassere militære mål i nærheten av kulturverdier.

Riksantikvaren peker på at dette skal få konsekvenser når for bruk og når fremtidige planer for området i militær og beredskapssammenheng planlegges.

Grønn havn

Riksantikvaren viser til at fredningen ikke er til hinder for infrastruktur og miljøvennlige løsninger så langt det lar seg gjøre innenfor fredningens formål og bestemmelser. Eventuelle tiltak skal søkes om og godkjennes av fylkeskommunen før de igangsettes. Luftforurensing og følgeskader av denne er kjente utfordringer i ivaretagelse og konservering av kulturminner/-miljø så vel som folkehelse.

Kai infrastruktur

Riksantikvaren viser til at en områdefredning ikke er til hinder for istandsetting eller vedlikehold av eksisterende infrastruktur. Det er områdets oppsluttende virkning om Bergenhus festning og Skuteviksbodene, ikke de enkelte objektene innenfor området som tilskrives verdi gjennom fredningen. Endring av volumer og form vil imidlertid være søknadspliktig og skal godkjennes av fylkeskommunen før tiltaket gjennomføres jf. dispensasjonsbestemmelsene.

Riksantikvaren viser til at Bergen kommune ved byantikvaren har pekt på kaiene som viktige kulturminner i kulturminnegrnlag for kommunedelplan Bergen havn, som også inneholder kulturminnefaglige føringer. Vi oppfordrer til å ha tett kontakt med kulturmiljøforvaltningen i saker hvor det kan være motstrid mellom havnedrift og kulturminner.

Kystverket

24/01059-5

Kystverket redegjorde for sine oppgaver og rolle som sektormyndighet. Kystverket uttrykte forståelse for vern, men at det må sees opp mot dagens bruk. Kystverket trekker frem følgende momenter:

- Fremtidige planer for området og etablert infrastruktur for landstrøm.
- Trafikkmengde i Vågen.
- Fremtidige behov for å etablere, vedlikeholde og fjerne navigasjonsinstallasjoner innenfor fredningsområdet.

Riksantikvarens behandling

Riksantikvaren takker for merknaden. En fredning er vedtak med hjemmel i kulturminneloven og forvaltningsloven, og inngår ikke i planverket etter plan og bygningsloven slik som det ser ut til i Kystverkets merknad.

Riksantikvaren viser til sektoransvaret ligger til grunn for klima- og miljøpolitikken, herunder også kulturmiljøpolitikken. Kulturminnelovens §1 tredje ledd omhandler sektoransvaret spesielt. Ansvar for kulturmiljø går utover sektorenes egne kulturminner og omfatter også ansvar for å sikre at hensynet til kulturmiljø blir ivaretatt i

egen politikk, både når det gjelder myndighetsutøvelse og bruk av relevante virkemidler. Jf. Meld. St. 16 (2019-2020), Nye mål i kulturmiljøpolitikken og begrunnelsen for forslag til fredning samt redegjørelse for forhold til annet lovverk.

Forarbeidene og formålsparagrafen til havne- og farvannsloven har miljøhensyn som et av formålene og Samferdselsdepartementets iverksettelsesinstruks for havne- og farvannsloven er tydelig på at miljø er et selvstendig hensyn, også for miljøkonsekvenser som materialiserer seg på land. Forståelsen av "miljøvennlig" skal etter forarbeidene og instruksen tolkes vidt, slik at de til enhver tid relevante miljøutfordringene skal tas i betraktning. Vi viser til kulturminnelovens §1 første ledd, kulturmiljøvern er en del av miljøvernet i Norge, og inngår i en helhetlig ressurs- og miljøforvaltning. Kulturmiljøhensyn må regnes å omfattes av miljøhensynet i havne- og farvannsloven.

Kystverket viser i sin merknad til Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027 og forventning nr. 37, om sjøtransport. Sjøtransport er et av flere mål og skal vurderes i regional sammenheng. Det vises også til planene til Bergen havn innenfor det varslede området. Riksantikvaren påpeker at de nevnte planene ikke inngår i planverket, mangler forankring i kulturmiljøforvaltningen og har ikke vært vurdert opp mot regionale og nasjonale hensyn, noe som kan danne grunnlag for innsigelse, jf. Kap. 2.4 i Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027. Riksantikvaren har i brev til fylkeskommunen datert 15. august 2024. (vår ref.24/02753-2) varslet om at planinitiativet for Skoltegrunnskaiaen vurderes som grunnlag for innsigelse. Vår vurdering er at de samme planene dermed også må forstås å være i strid miljøhensynet i havne og farvannsloven.

Riksantikvaren viser til at sektoransvaret er styrende for målene, forventningene og føringene i Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027, som er knyttet til bærekraft, klima- og miljøområdet generelt og kulturmiljøområdet spesielt. Innenfor og rundt det varslede området befinner seg kulturminner i særstilling nasjonalt og internasjonalt, som den varslede fredningen skal beskytte.

Riksantikvaren har i forslag til fredningsbestemmelsene åpnet for at navigeringsinstallasjoner kan etableres, vedlikeholdes og fjernes. Tiltak som går utover ordinært skjøtsel og vedlikehold, skal omsøkes og godkjennes av fylkeskommunen før tiltaket iverksettes.

Fredningen medfører ingen begrensinger for seiling inn og ut av Vågen, men hensynet til kulturmiljøet skal vektlegges i vurdering av havnens kapasitet og annen aktivitet. I forslag til fredningsbestemmelser har Riksantikvaren derfor innført ferdeselsbegrensninger i deler av området. Bergenhus festning skal kunne oppleves og være synlig fra Bergen. Byen skal kunne oppleves fra festningen. Kontakten med byfjorden skal ivaretas slik at festningens funksjon som forsvarsverk kan forstås. Kystverket har i merknaden sin bedt

Riksantikvaren redegjøre for hvilke konsekvenser fredningen vil ha for trafikken i Vågen. Riksantikvaren vurderer at det ikke er avgjørende betydning for fredningen og faller utenfor utredningsplikten i forvaltningsloven §17 og saksbehandlingskravene kulturminnelovens §22.

Advokatfirmaet Landsvik & Larsen på vegne 24/01059-14
av Skuteviksboder AS

Advokat Landvik & Larsen redegjorde for sin rolle på vegne av eier, om eiendommen og eierforholdet.

Det ble etterlyst nærmere informasjon om hvordan fredningen forholder seg til allerede vedtatte fredning av eiendommen og redegjort for eiers perspektiver på et hensiktsmessig vern.

Riksantikvarens behandling

Riksantikvaren takker for merknaden og viser til omfanget i forslag til fredning. Arealet som omfattes av fredningen er i sjø utenfor den aktuelle eiendommen og skal beskytte kulturminnet mot utfylling i sjø. Fredningen innebærer ingen endring i det eksisterende fredningsvedtaket og eiendommen skal forvaltes i tråd med fredningsvedtaket fra 1983. Vestland fylkeskommune har forvaltningsansvaret for de fredete kulturminnene i Skuteviken.

Siv. ing. Helmich Pedersen 24/01059-4

Helmich Pedersen uttrykte støtte for fredningen og orienterte om sjøbodene i Skuteviken, brannen i 2008, gjenoppbygningen og utfordringer med og manglende gjenoppbygning av Skuteviksboder 12. Pedersen redegjorde videre for utfordringer knyttet til næringsdrift i området.

Riksantikvarens Behandling

Riksantikvaren takker for merknaden og støtte til fredningen. Vedrørende Skuteviksboder 12 vurderer vi ikke de innkommende merknadene i fredningssaken, men viser til at fylkeskommunen ved Kultur og folkehelse, seksjon for kulturarv har forvaltningsansvaret. Merknaden blir oversendt til fylkeskommunen for videre oppfølging.

Thongård AS 24/01059-11

Thongård AS redegjorde for eiendommen, tilhørende bygninger og drift av disse samt interesser og behov knyttet til driften opp mot fremtidig fredning. Det omfatter tilkomst, infrastruktur og byggehøyder. Det ble vist til gjeldende reguleringsplan. Selskapet varslet at en ytterligere uttalelse kan komme når fredningsprosessen er kommet lengre.

Riksantikvaren behandling

Riksantikvaren takker for merknaden. Områdefredning etter kulturminneloven §19 innebærer verditilskrivning av et område, men ikke objektene innenfor området. Vi viser videre til forlagets formål og bestemmelser, som definerer handlingsrommet på de berørte eiendommene. Normalt innebærer ikke det "fastfrysing" av f.eks. materialer, men krav om at eventuelle endringer underordner seg kulturmiljøverdiene.

Bane Nor

24/01059-9

Bane Nor redegjorde for sin eiendom og gjeldende regulering. Videre orienterte Bane Nor om at Bergen kommune vurderer alternative løsninger for bybanen, som kan få konsekvenser for muligheter for fortsatt bruk av jernbanetunnelen. Bane Nor ba om at det tas hensyn til dette i det videre arbeidet med fredningen.

Riksantikvarens behandling

Riksantikvaren takker for merknaden. Vi viser til formålet med forslaget til fredning. Ut fra merknaden er det uklart hvordan Riksantikvaren i fredningsprosessen kan ta hensyn til Bane Nors behov. Riksantikvaren ber Bane Nor til å komme med en mer utfyllende merknad i forbindelse med høringen av forslag til fredning.

BKK Nett

24/01059-7

BKK Nett redegjorde for selskapet og anlegget deres installasjoner i området og hadde merknader knyttet til følgende:

- Mulighet for fornying og oppgraderinger av transformatorstasjonen
- Adkomst for større transporter fra Bontelabo til transformatorstasjonen
- Vedlikehold av kabelgrøfter
- Nettstasjoner

BKK Nett viser til at transformatorstasjonen må bestå også i fremtiden og foreslår at fredningens grenser tilpasses eller at fredningens bestemmelser tilpasses slik at deres virksomhet ikke påføres unødig byråkrati.

Riksantikvarens behandling

Riksantikvaren viser til formål og bestemmelser for forslag til fredning, Vi viser videre til begrunnelsen og Norges forpliktelser etter Haagkonvensjonen og andre protokoll.

Riksantikvaren vurderer på bakgrunn av BKK Netts beskrivelse, at transformatorstasjonen kan omfattes av definisjonen av militært mål. Haag-konvensjonen og andre protokoll forplikter alle sektorer, ikke bare forsvarssektoren og kulturmiljøsektoren. Vi vurderer at det er forhold som skal vurderes i forbindelse med fremtidig konsesjonsbehandling.

Riksantikvaren og kulturmiljøforvaltningen har lang erfaring med å kombinere vern og

bruk. Bergenhus festning med omgivelser, er kulturminner av nasjonal verdi. Vi vurderer at det ikke er grunnlag for å unnta deler av området, eller BKKs virksomhet fra fredningen, selv om det påfører selskapet kostander knyttet til søknad om dispensasjoner. En områdefredning innebærer ikke verditilskrivning til objektene innenfor området, og disse kan vedlikeholdes, endres eller fjernes så fremt tiltaket er i tråd med fredningens formål og bestemmelser. Riksantikvaren anbefaler tett dialog med kulturmiljøforvaltningen. Vi påpeker at store deler av området er automatisk fredet middelaldergrunn og at inngrep i bakken er skal omsøkes etter kulturminnelovens §§ 8 og 14, uavhengig av den foreslåtte fredningen.

GC Rieber Eiendom v/Arkitektgruppen
Cubus AS

24/01059-16

Rieber Eiendom v/Arkitektgruppen Cubus AS, orienterte om planstatus og prosess. I 2023 ble det satt i gang en planprosess med sikte på nybygg til erstatning for dagens høyblokk. Rieber Eiendom har valgt å stanse videre arbeid med plansaken som følge av fredningssaken. Eier vil legge den vedtatte reguleringsplanen fra 2017 til grunn for videre arbeid, ettersom tidsforløpet i en fredningssak synes uklar. Reguleringsplanen fra 2017 åpner for betydelige endringer i bygningsmassen. Eier forutsetter at eiendommen kan vedlikeholdes og driftes innenfor gjeldende reguleringsplan.

Riksantikvarens behandling

Riksantikvaren takker for innspillet, og viser til formål og begrunnelse for fredningsforslaget. Kulturmiljøene på Bergenhus og i Skuteviken og tilstøtende områder er av stor verdi for Norge som nasjon og er tilskrevet nasjonal og internasjonal verdi. Det innebærer en rekke forpliktelser og begrensninger etter nasjonalt lovverk og internasjonale traktater Norge har sluttet seg til. Eiendommen Bontelabo ligger svært attraktivt til og Riksantikvaren har forståelse for eiers ønske om å utvikle eiendommen. Vi vil samtidig peke på at eiendommen ble forsøkt sikret mot utbygging allerede Stortingsbehandlingen i 1897, i skjøtet fra 1899 og i alle påfølgende utbyggingssaker. Riksantikvarens arkiver viser at utbyggingene som har vært tillatt kan knyttes til vanskelige økonomiske tider for fiskerinæringen og landet, på tidspunkt hvor mulighetene for bevaring av kulturmiljø og deres omgivelser ikke var ivaretatt i lovverket. Dagens bygningsmasse ble i sin tid utformet av Per Grieg for å ivareta kulturmiljøet rundt i størst mulig grad, likevel er virkningen av bygningene forstyrrende for opplevelsen av kulturmiljøet. Bygningsmassen har i flere omganger blitt forsøkt transformert og utvidet, uten at det har blitt gjennomført, grunnet protester fra kulturmiljømyndigheter ved Riksantikvaren, fylkeskommunen, og det tidligere organet "tilsynskomiteen for Bergenhus med omgivelser", samt andre interessenter som fortidsminneforeningen og Forsvaret.

Likevel har det skjedd utfylling i sjø og utbygging over tid som påvirker opplevelsen av kulturmiljøene negativt og utfordrer kulturmiljøverdiene i Skuteviken og på festningen. Det

er i stor grad en følge av at det har manglet en fredning av området som har kunne gi forutsigbar forvaltning.

I prosessen som ble påbegynt i 2023 var Riksantikvaren tydelig på at alle tiltak på eiendommen skal underordne seg kulturmiljøet det grenser til. Riksantikvaren viser til at fredningen ikke er i veien for vedlikehold og drift av bygningen. Riksantikvaren viser til at det fra sommeren 2025 har vært kontakt mellom Rieber og Riksantikvaren med sikte på å finne en omforent løsning for eiendommen.

Vestland Fylkeskommune

24/01059-13

Vestland Fylkeskommune har kommet med innspill på vegne av ulike sektorer som fylkeskommunen har forvaltningsansvar for. Følgende avdelinger og seksjoner har gitt uttalelse: Næring, plan og innovasjon, infrastruktur og veg, mobilitet og kollektivtrafikk, Bybanen utbygging og seksjon for kulturarv. Merknadene oppsummeres slik:

Næring plan og innovasjon

Viser til Utviklingsplan for Vestlandet 2020-2024 og de fire hovedmålene:

Mål 1: Vestland som det leiande verdiskapingsfylket og nasjonal pådrivar for eit regionalisert og desentralisert Noreg.

Mål 2: Klima og miljø som premiss for samfunnsutvikling.

Mål 3: Lokalsamfunn som ramme for gode kvardagsliv i heile Vestland.

Mål 4: Like mogelegheiter til å delta i verdiskaping

Regional plan for attraktive senter

Fylket skal ha attraktive sentre som fremmer livskvalitet, robust næringsliv og miljøvennlig struktur som tilrettelegger for vekst i hele regionen. Regional areal- og transportplan for Bergensområde 2017-2028.

Bergen skal være en bærekraftig og konkurransedyktig vekstregion med effektiv utnyttelse av samfunnsressurser og infrastruktur. Regional grønnstrukturer og kulturmiljø skal bevares.

Mål for Næringsareal og arbeidsplasser

Bergensområdet skal ha attraktive og gunstig lokaliserte næringsarealer som dekker langsiktige behov

Mål for natur, kulturmiljø og landskap

Utbygging i Bergensområdet skal ivareta naturmangfold, landskap, landbruk, kulturmiljø og friluftsliv. Arealet skal legge til rette for en aktiv befolkning, med god tilgang på natur- og friluftsområder som fremmer kulturminner som identitetsskapende ressurs.

Kultur og folkehelse, seksjon for kulturarv

Støtter fredningen, begrunnelsen og Riksantikvarens vurdering av at fredningen er nødvendig for å sikre sammenheng med kulturmiljøet, landskapet og forholdet til verdensarvsstedet Bryggen. Fredningen kunne med fordel trekkes noe lengre ut i sjø enkelte steder for å understreke verdien av sjøen. Fredningen vurderes å gi et forutsigbart forvaltningsgrunnlag, samtidig som det er viktig at fredningens bestemmelser er tydelig på mulighetsromer for utviklingen i området. Det er ønskelig med fortsatt havnevirksomhet innenfor tålegrensene til kulturmiljøet. Fylkeskommunen viser videre til Bontelabo og viser til at fredningssaken bør legge til rette for utvikling hvor kulturmiljøet er premissgivende.

Bybanen Utbygging

Orienterer om bybanen og femte byggetrinn. Fredningsforslaget berører tre reguleringsplaner og understreker at fredningen ikke må stå i veien for muligheten til å bygge og drifte bybanen.

Mobilitet og kollektivtrafikk

Orienterer om FV577 som busstrase for stamlinjenettet og lokale ruter.

Infrastruktur og veg

Understreket behov for å kunne drifte og vedlikeholde fylkesveinettet, varsler at nye innspill kan komme senere i prosess.

Riksantikvarens behandling

Vi takker for merknaden fra Vestland fylkeskommune.

Næring og innovasjon

Riksantikvaren vurderer at fredningen er i tråd med hovedmålene for utviklingsplan for regionen og Bergen, men peker samtidig på at ikke alle mål kan nås innenfor fredningsområdet. Vektlegging av bærekraft og hensyn til landskap, kulturmiljø og hensyn til befolkningens tilgang på gode leveområder og bomiljø inngår i forventninger til lokal og regional planlegging, som vi mener er i tråd med forslag til fredningens formål og bestemmelser.

Kultur og folkehelse, seksjon for kulturarv

Riksantikvaren takker for støtte og råd for videre arbeid med fredningen. Vi vurderer at et utvidet omfang av areal i sjø for å understreke verdien også av sjøarealet er god, men oppfatter at det ikke vil få store praktiske følger. Vi har derfor valgt å ikke varsle saken på nytt med utvidet omfang. Dersom fremtidig forvaltning viser at det eksisterer et behov for større fredningsområde så kan det treffes et nytt vedtak.

Riksantikvarens har i sitt forslag lagt inn forslag bestemmelser som vi vurderer at sikrer behovene som fylkeskommunens merknader viser til knyttet til forutsigbar forvaltning, utviklingsmuligheter og handlingsrom innenfor området.

Bybanen utvikling

Riksantikvaren viser til forslag til bestemmelser. Fredningsforslaget er ikke til hinder for utbygging og drift av Bybanen gjennom vedtatte planer, men eventuelle nye og endrede planer skal vurderes opp mot fredningens formål, omfang og bestemmelser.

Mobilitet og kollektivtrafikk, Infrastruktur og veg

Riksantikvaren viser til forslag til bestemmelser for området foreslått fredet etter kulturminneloven §19. Fredningen er ikke til hinder for drift og vedlikehold av fylkesveien, men tiltak som går utover ordinært vedlikehold og skjøtsel skal omsøkes og godkjennes av fylkeskommunen før det eventuelt treffes tiltak.

Vi gjør fylkeskommunen ved Kultur og folkehelse, seksjon for kulturarv oppmerksom på at merknaden fra Siv. ing. Helmich Pedersen er oversendt til vurdering.

Adrian Apelseth

24/01059-3

Merknaden oppsummeres slik:

- Støtte til fredning
- Bekymring for det han opplever som mangelfull pressedekning av saker som berører byens befolkning
- Bekymring for lokaldemokratiet og om befolkningen ivaretas i viktige prosesser knyttet f.eks. til bybanen, cruisenæring mv.
- Bekymring for cruisenæringens avtrykk på klima, lokalmiljø
- Viser til at cruiseturismen mangler oppslutning i befolkningen

Riksantikvaren behandling

Riksantikvaren takker for merknaden og lenker om lokaldemokrati, havneutvikling og cruisenæringen. Vi viser til at det finnes en rekke analyser, rapporter og artikler som omhandler utfordringene det pekes på i merknaden f.eks. Menon Economics rapport gjennomført for NHO reiseliv om reiselivet i Bergen. Riksantikvaren har ingen øvrige merknader til uttalelsene.

Anika Seemann og Marcus Colla

24/01059-22

Anika Seemann og Marcus Colla opplyste om eierskifte og ber om å få tilsendt dokumenter i saken

Riksantikvaren behandling

Riksantikvaren takker for merknad, Anika Seemann og Marcus Colla oppføres på listen over mottakere.

Stiftelsen Bryggen

24/01059-20

Stiftelsen Bryggen orienterte om sin interesse og ba om å bli høringspart i fredningssaken.

Riksantikvaren behandling

Riksantikvaren takker for merknad, Stiftelsen Bryggen oppføres på listen over mottakere.

Boligeiere i Sandviksbodene 2a,2b og 2c

24/01059-6

Boligeiere i Sandviksbodene 2a,2b og 2c uttrykte støtte og forståelse for fredningen. De problematiserte miljøaspekter, ulemper og farer knyttet til tilrettelegging for utvidet cruisetrafikk i området og med overturisme. De ønsker også noe næringsutvikling i området og peker på Bontelabo. Det vises til grep mot overturisme som er truffet andre steder i Europa.

Riksantikvaren behandling

Riksantikvaren takker for støtte og innspill og tar det med i det videre arbeidet.

Riksantikvaren har ikke mottatt ytterligere merknader til varsel om oppstart av fredning.

Høring

Riksantikvaren har utformet et fredningsforslag, som i samsvar med kulturminneloven § 22 nr. 2 sendes på offentlig ettersyn og til høring til berørte parter. Samtidig blir det kunngjort i avisene Bergens Tidende, Bergensavisen og Norsk lysingsblad at fredningsforslaget var lagt ut til offentlig ettersyn i Bergen kommune og Vestland fylkeskommune.

Etter høringen sammenstilles fredningsforslaget og innkommende merknader. Deretter forelegges forslaget kommunestyret. Det settes en frist for kommunestyrets uttalelse. jf. kulturminneloven § 22 nr. 3. Høringsuttalelsene og kommunens behandling vil bli vurdert og tatt inn i saken. Det er Riksantikvaren som fatter vedtak om fredning. Fredningsvedtaket kan påklages.

Frist for uttalelse er 01.02.2026

Hilsen

Anne-Judith Munthe-Kaas
avdelingsdirektør

Sigrid Murud
Seksjonssjef

Brevet er elektronisk godkjent uten underskrift

Vedlegg: 2

Kopi til: Fortidsminneforeningen, Dronningens gate 11, 0152 OSLO/ Stiftelsen
Bryggen, Bredsgården 1D, 5003 BERGEN/ Fortidsminneforeningen - Bergen og
Hordaland, Klostergaten 28 , 5005 BERGEN/ Klima- og miljødepartementet, Postboks
8013 Dep, 0030 OSLO/ Arne Skivenes

Mottaker	Kontaktperson	Adresse	Post
A/S Den Norske Metallpakkingsfabrikk & Vestlandske Kunst- og Metallstøperi		Skuteviksveien 30	5032 BERGEN
Adrian Apelseeth			
ALBESLAG EIENDOM AS		Skuteviksbodene 14	5035 BERGEN
Anders Stamneshagen		Skuteviksveien 34	5032 BERGEN
Anika Seemann		Skuteviksveien 32	5032 BERGEN
Anne Britt Solheim		Skuteviksveien 34	5032 BERGEN
Anne Gro Storheim Hellsten		Hammarlandbakken 7	5252 SØREIDGREND
Asbjørn Hellås		Edwardsens Gate 32	5034 BERGEN
Atle Dahl		Skuteviksveien 32	5032 BERGEN
Babak Ziai		Sverresborggrenden 2A	5032 BERGEN
Bane NOR Eiendom		Postboks 9026, Grønland	0137 OSLO
Bane Nor SF		Postboks 4350	2308 HAMAR
Bergen Havn AS		Postboks 6040	5892 BERGEN
Bergen kommune		Postboks 7700	5020 BERGEN
Bergen kommune	Hege Agathe Bakke-Alisøy	Postboks 7700	5020 BERGEN
Bergens sjøfartsmuseum		Postboks 7800	5020 BERGEN
BKK Nett AS		Postboks 7050	5020 BERGEN
Bo Coliving Vestlandet AS		Møllegaten 12	3111 TØNSBERG
BODHILL AS		C. Sundts gate 51	5004 BERGEN
Bontelabo AS		Solheimsgaten 15	5058 BERGEN
BRADBENKEN 1 KS		c/o ECOVISPB 1904 Vika	0124 OSLO
BRADBENKEN EIENDOM AS		c/o ECOVISPB 1904 Vika	0124 OSLO
Bryggens Venner		Bredsgården	5003 BERGEN
Byantikvaren - Bergen		Postboks 7700	5017 BERGEN
Bymuseet i Bergen		Postboks 4052 Sandviken	5835 BERGEN
Camille Dubreuil-Boisclair		Skuteviksbodene 19	5035 BERGEN
Eiendom Spesialisten AS		Øvre Blekeveien 20	5003 BERGEN
Eva Gunhild Eikanger		Vestre Vardane 48	5306 ERDAL
Forsvarsbygg		Postboks 405 Sentrum	0103 OSLO
Forsvarsbygg - Festningsforvalter Bergenhus		Postboks 405 Sentrum	0103 OSLO

GC Rieber Eiendom AS		Postboks 990 Sentrum	5808 BERGEN
Geir Evensen		Skuteviksbodene 19	5035 BERGEN
Gjertrud Helen Hauksdatter Aasland			
Hans-Petter Falch Pedersen		Skuteviksveien 34	5032 BERGEN
Helene Wiken		Skuteviksveien 42	5032 BERGEN
Ingebjørg Skoge		Skuteviksveien 34	5032 BERGEN
Jan Harald Pedersen		Øvre Lønborg 33	5039 BERGEN
Jesus Lara Llanos		Øvre Holen 35	5163 LAKSEVÅG
Julie Helene Halse Næss		Skuteviksveien 32	5032 BERGEN
Kasia Hool		Øvre Fredlundveien 34	5073 BERGEN
Katarina Gnatt		Sverresborggrenden 2A	5032 BERGEN
Knut Tom Knutsen AS		Skuteviksbodene 10	5035 BERGEN
Kystverket - Hovedkontoret		Postboks 1502	6025 ÅLESUND
Leif Teksum		Sandviksbodene 2 B	5035 BERGEN
Lena Mari Skjoldal Kolås		Skuteviksveien 32	5032 BERGEN
Linn Marie Elise Aaberg		Skuteviksveien 34	5032 BERGEN
Marcus Timothy Colla		Skuteviksveien 32	5032 BERGEN
Martin Kunnikoff Stunner		Tyttebærveien 84	9514 ALTA
Martin Wamraa Sælensminde		Brattlien 26	5019 BERGEN
Mohammed Adib Ali Abuowda		Sverresborggrenden 2A	5032 BERGEN
Museum Vest		Museumsvegen 9	5537 HAUGESUND
Norges Verdensarv		Postboks 181	7361 RØROS
Ola Alvik Bjørkavåg		Uranienborgveien 9 C	0351 OSLO
Ole Jørgen Eikanger		Vestre Vardane 48	5306 ERDAL
Plug Bergen AS		Postboks 7050	5020 BERGEN
Sildinvest AS		Slottsgaten 3	5003 BERGEN
Silje Fjærestad- Tollefsen		Edwardsens Gate 32	5034 BERGEN
Sissel Beate Gussiås		Skuteviksveien 32	5032 BERGEN
SKUTEVIKENS BUEKORPS ELDRESFORENING		Postboks 98 Sandviken	5812 BERGEN
SKUTEVIKSODEN 7-8 AS		Klaus Hanssens vei 22	5053 BERGEN

SKUTEVIKSODER 1-2 AS		Postboks 990 Sentrum	5808 BERGEN
SKUTEVIKSODER 17 AS		c/o Admento ASSkuteviksbodene 18	5035 BERGEN
SKUTEVIKSODER 18 - 19 AS		c/o Admento ASSkuteviksbodene 18	5035 BERGEN
SKUTEVIKSODER AS		Møllendalsveien 65C	5009 BERGEN
Skuteviksveien AS		Kalfarveien 69A	5022 BERGEN
Statsbygg Vest		Postboks 35, Nygårdstangen	5838 BERGEN
Thongård AS		Postboks 489 Sentrum	0105 OSLO
Tor Wingestad Flåm		Skuteviksveien 42	5032 BERGEN
Ulrik Aasehaug Søråas		Skuteviksveien 32	5032 BERGEN
Vera Ellen Kunnikoff		Kongleveien 10	5105 EIDSVÅG I ÅSANE
Vestland fylkeskommune		Postboks 7900	5020 BERGEN
Vestland fylkeskommune Infrastruktur og veg		Askedalen 4	6863 LEIKANGER
VILLANGER TRAFIKKSKOLE AS		Kvernhusaugane 12	5914 ISDALSTØ
Viter AS		Skuteviksveien 30	5032 BERGEN
Zhanna Petryaeva Tystad		Øvre Blekeveien 20	5003 BERGEN